

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพญานิสาณ

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพญานิสาณ ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาถึงสามัคคีธรรม สังคหวัตถุ เบญจศีลเบญจธรรม และอริยมรรค โดยแบ่งประเด็นในการศึกษา ดังนี้

- ๓.๑ หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับสามัคคีธรรมที่ปรากฏในพญานิสาณ
- ๓.๒ หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับสังคหวัตถุที่ปรากฏในพญานิสาณ
- ๓.๓ หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับเบญจศีลเบญจธรรมที่ปรากฏในพญานิสาณ
- ๓.๔ หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับอริยมรรคที่ปรากฏในพญานิสาณ

๓.๑ สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพญานิสาณ

๓.๑.๑ ความหมายของความสามัคคี

ความหมายของความสามัคคี ได้ศึกษาความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน และตามพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้

๑) ความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่าความสามัคคี ไว้ดังนี้

ความสามัคคี หมายถึง ความสามัคคีและความพร้อมเพียงกัน, ความปรองดองกัน, กิริยาที่พร้อมเพียงกันทำ ที่ร่วมมือร่วมใจกันทำ เช่น กฐินสามัคคี ผ้าป่าสามัคคี

สมัคสมาน หมายถึง เชื่อมสามัคคี เช่น จะทำการงานอะไรให้สมัคสมานกัน

ปรองดอง หมายถึง ออมชอม ประนีประนอม ยอมกัน ไม่แก่งแย่งกัน ตกลงกันด้วยความไกล่เกลี่ย ตกลงกันด้วยไมตรีจิต สมานหมายถึง เสมอกัน เท่ากัน สมานกิจ หมายถึง การดำเนินอย่าง

เดียวกัน การมีความเห็นป้องสมานฉันท์ หมายถึง ความพอใจร่วมกัน ความเห็นเหมือนกัน เช่น มีความเห็นเป็นสมานฉันท์ ร่วม หมายถึง มีส่วนรวมอยู่ด้วยกัน เช่น ร่วมกิน ร่วมนอน มีส่วนร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ร่วมใจ ร่วมสามัคคี มีส่วนร่วมใจในที่แห่งเดียวกัน เช่น ร่วมโรงเรียน ร่วมบ้าน ร่วมห้อง ร่วมหอ มีส่วนร่วมในภาวะหรือสถานะเดียวกัน เช่น เพื่อนร่วมชาติมีศัตรูร่วมกัน ทำบุญร่วมญาติ ร่วมเป็นร่วมตาย ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมชะตากรรมร่วมใจ หมายถึง มีความนึกคิดอย่างเดียวกัน เช่น เพื่อนร่วมใจร่วมมือ หมายถึงพร้อมใจช่วยกัน^๑

๒) ความหมายตามพุทธปรัชญาเถรวาท

ความสามัคคีตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธปรัชญาเถรวาท มีพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก ดังนี้

(๑) พระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึงสังฆราชา สังฆเภท และสังฆสามัคคี ดังนี้

พระอุบาลีเถรทูลถามพระพุทธเจ้าถึงสังฆราชา สังฆเภท และสามัคคี พระพุทธเจ้าตรัสตอบโดยสรุปใจความแห่งพุทธพจน์ได้ว่า

สังฆราชา หมายถึง ความร่าเริงของหมู่คณะสงฆ์ ภิกษุกลุ่มหนึ่ง เมื่อแบ่งออกแล้ว ได้ฝ่ายละไม่ถึง ๔ รูป หรือถึง ๕ รูปเพียงฝ่ายเดียว อีกฝ่ายหนึ่งมีเพียง ๒-๓ รูปเท่านั้น รูปหนึ่งเสนอให้จับสลากโดยอ้างว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าขอให้ชอบใจจากการจับสลากนั้น ถ้ามีการจับสลาก การแตกแยกเกิดขึ้น การทำเช่นนี้เรียกว่า “สังฆราชา” แต่ไม่เป็นสังฆเภทและผู้ที่จะทำสังฆราชาได้ มีเพียงพระภิกษุจำพวกเดียวเท่านั้นคนอื่น ๆ ทำไม่ได้^๒

สังฆเภท หมายถึง ความแตกกันของหมู่คณะหรือสงฆ์ได้แก่ ยังสงฆ์ให้แตกกันคือ ทำลายพระสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันกัน ในสีมาเดียวกันในวัดใดวัดหนึ่งให้แตกเป็นก๊กเป็นเหล่าจนถึงไม่รวมอุโบสถสังฆกรรม ต้องแยกออกทำอุโบสถสังฆกรรมหรือปวารณากรรมอื่น ๆ เป็น ๒ หมู่ “ถ้ามีพระภิกษุจำนวนมากกว่า ๔ รูปขึ้นไป รูปหนึ่งนำเรื่องธรรม เรื่องวินัย พุทธภาสิต พุทธจริยา พุทธบัญญัติ อาบัติต่าง ๆ เสนอให้จับสลากด้วยเรื่องดังกล่าว จนสงฆ์ ๒ ฝ่ายแตกกัน ไม่รวมอุโบสถปวารณา สังฆกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน” การกระทำเช่นนี้ เรียกว่า “สังฆเภท”

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๒๙-๑๑๓๐.

^๒วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๔/๑๓๗-๑๓๘.

สังฆสามัคคี หมายถึง ความสามัคคีปรองดองกัน ความพร้อมเพรียงกันของหมู่คณะหรือสังฆ การกระทำที่เรียกว่า “สังฆสามัคคี” คือ การนาเอาธรรมวินัย เป็นต้นมากล่าวตามความเป็นจริง ช่วยให้เกิดความสามัคคีสมานฉันท์ในหมู่คณะหรือสงฆ์ มีการพร้อมเพรียงกันทำงานร่วมกันทำสังฆกรรมต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้เรียกว่า “สังฆสามัคคี”^๓ พระพุทธเจ้าตรัสสังเขปไว้ว่า “ภิกษุทำลายสงฆ์ต้องเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ชั่วกัป ภิกษุผู้ยินดีในการแตกพวก ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเสื่อมจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ภิกษุทำลายสงฆ์พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมไหม้ในนรกตลอดกัป”^๔

(๒) **พระสูตรตันตปิฎก** ความสามัคคีตามที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกนี้มีอยู่หลายแห่งด้วยกัน เช่น “จุฬโคตลึงคาสสูตร”^๕ ว่าด้วยเหตุแห่งความสามัคคี หมายถึงเอาการตั้งกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ประกอบด้วยเมตตาในมิตรสหายและคนทั้งหลายในสังคม

๓.๑.๒ ลักษณะของความสามัคคี

ลักษณะความสามัคคีธรรม มีลักษณะตามพุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะเกี่ยวกับสุจริตและทุจจริต ดังนี้

๑) ลักษณะความสามัคคีเกี่ยวกับสุจริต

ลักษณะความสามัคคีเกี่ยวกับสุจิตินั้น มีลักษณะ ๓ ประการดังนี้

๑. การกระทำทางกาย (กายกรรม) คือ ความสามัคคีร่วมแรงกายของผู้คนในสังคมในการกระทำต่าง ๆ ที่ถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม เช่น การร่วมแรงกันทำความสะอาดถนน สวนสาธารณะ แหล่งน้ำ เป็นต้น

๒. การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) คือ ความสามัคคีของผู้คนในสังคมในการพูดจาติดต่อสื่อสารกันด้วยคำพูดที่จริง เหมาะสม อ่อนหวาน เช่น การที่ข้าราชการพูดไพเราะต่อประชาชนผู้ที่มาติดต่อราชการต่าง ๆ ฝ่ายประชาชนก็พูดชัดเจน ไพเราะอ่อนหวานตอบ

๓. การกระทำทางใจ (มโนกรรม) คือ ความสามัคคีของผู้คนในสังคมในการคิดพิจารณาในการแก้ไขปัญหา และการปฏิบัติที่มีประโยชน์ต่อสังคมประเทศชาติ เช่น ร่วมใจกันปฏิบัติธรรมเนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ มีการทำสมาธิ ฟังพระธรรมเทศนา เป็นต้น

^๓วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๖/๑๓๙.

^๔วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๘/๑๔๐.

^๕ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๕๘.

ลักษณะสามัคคีธรรมเกี่ยวกับสุจริต ซึ่งมีลักษณะของการกระทำทั้ง ๓ ข้างต้นนี้รวมเรียกว่าสุจริตธรรม แบ่งออกเป็น ๓ ประการได้แก่

๑. กายสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางกาย มี ๓ อย่าง ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

๒. วาจาสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางวาจา มี ๔ อย่าง ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางใจ^๖ มี ๓ อย่าง ได้แก่ อนภิชฌา ไม่เพ่งอยากได้ของผู้อื่น อพยาบาท ไม่มีจิตประทุษร้ายใคร และสัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ

๒) ลักษณะความสามัคคีเกี่ยวกับทุจจริต

ส่วนลักษณะตรงกันข้ามกับสุจริตธรรมทั้ง ๓ เรียกว่า ทุจจริตกรรม และแบ่งออกเป็น ๓ ประการเช่นกัน ได้แก่

๑. กายทุจจริต ได้แก่ การประพฤติชั่วทางกาย มี ๓ อย่าง ได้แก่ ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์และผู้อื่น ลักขโมยสิ่งของของผู้อื่นและประพฤติผิดในกาม

๒. วาจาทุจจริต ได้แก่ การประพฤติชั่วทางวาจา มี ๔ อย่าง ได้แก่ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนทุจจริต ได้แก่ การประพฤติชั่วทางใจ มี ๓ อย่าง ได้แก่ อภิชฌา เพ่งอยากได้ของผู้อื่นพยาบาท คิดปองร้ายคนอื่น และมีจนาทิฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม^๗

๓.๑.๓ ประเภทของความสามัคคี

ประเภทของความสามัคคี มี ๒ ประเภท คือ ประเภททางจิตใจและประเภททางร่างกาย

๑) ประเภททางจิตใจ ความสามัคคีประเภททางจิตใจคือการที่ผู้คนในสังคมจะสามารถปฏิบัติสามัคคีธรรมได้อย่างจริงจังและเต็มทีนั้นจะต้องมีศรัทธา ความเชื่อมั่นศรัทธา ความเชื่อมั่นแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่

๑. กัมมศรัทธา เชื่อกรรม ได้แก่เชื่อมั่นว่าทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่ว น้อมจิตวิญญูณระลึกความดี ละความชั่วกลัวต่อกุศลกรรมจนเป็นเหตุให้กายละเลิกกระทำชั่ว และทำตามจิตสั่งซึ่งเป็นความสามัคคีทางจิตและกายรวมกับ

^๖ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^๗อ้างแล้ว.

๒. วิปากลัทธา เชื่อวิปาก ได้แก่เชื่อมั่นในผลของกรรม ผลของการกระทำนั้น ๆ เช่น เชื่อมั่นว่าผลที่ดีมาจากกรรมที่ดี ผลที่ชั่วมาจากกรรมที่ชั่ว เป็นต้น ต่อเมื่อทำจิตรู้สำนึกในผลการกระทำดีชั่วและจิตเชื่อมั่นอย่างแท้จริงก็สามารถเป็นแรงกายให้กระทำความดี ที่จะได้ผลความดีทั้งความสามัคคี กายและจิต

๓. กัมมัสสกตาลัทธา ได้แก่ ความเชื่อมั่นว่า สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน หมายความว่า ทั้งเหตุ ทั้งผล รวมลงที่คน เมื่อคนทำเหตุเหตุ คือ กรรมดี ก็ผลิตผลดี กรรมและผลที่ดีก็รวมลงอยู่ที่บุคคล เมื่อบุคคลทำกรรมที่ชั่ว ผลิตผลที่ชั่ว เหตุผลที่ชั่วก็รวมลงอยู่ที่บุคคล จึงเรียกว่า กัมมัสสกตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนมีกรรมเป็นเหตุปัจจัย ก่อให้เกิดจากตนเป็นผู้บันดาล เมื่อมีศรัทธา เช่นนี้แล้วจะเกิดการรวมกันระหว่างกาย ใจ กระทำในสิ่งนั้น ความสามัคคีทั้งกาย จิต คิดและพยายามทำในทางเดียวกัน

๔. ตถาคตโพธิสัทธา ได้แก่ ความเชื่อมั่นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ เชื่อพระปัญญาของพระองค์ มั่นในพระองค์ว่า พระองค์ได้ตรัสรู้สัจธรรมจริง^๔ และความเป็นจริงนั้นปรากฏให้เห็นจะได้เสียได้ เช่นถ้าไม่ต้องการตายก็อย่าเกิด เมื่อเกิดมาแล้วต้องตาย ต่อเมื่อต้องการเข้าถึงความจริงเช่นนี้ ต้องอาศัยจิตยังรู้ แล้วแสดงออกทางกายให้ใช้ความเพียรพยายามนั้นบรรลุธรรมนั้น และจะบรรลุได้ ก็เพราะจิตร่วมกับกาย

ศรัทธา ๔ ประการ เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของศรัทธา โดยสรุปคือ การกระทำด้วยเรี่ยวแรงของทุก ๆ คนเป็นที่ตั้ง

หลักธรรมที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดผลสำเร็จในการปฏิบัติสามัคคีธรรมอย่างได้ผลนั้น ก็คือ กุศลมูล ต้นต่อแห่งกุศล ความดีงามทั้งพฤติกรรมทางกาย วาจาและใจ ๓ ประการ ได้แก่

๑. อโลภะ อารมณ์แห่งความไม่อยากได้

๒. อโทสะ อารมณ์ไม่คิดประทุษร้าย

๓. อโมหะ อารมณ์ไม่หลงผิด^๕

ความดีทั้งหลายนั้นล้วนเกิดจากรากเหง้าที่ดี ๓ อย่าง ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง หรือ ๒ อย่าง หรือทั้ง ๓ อย่าง

^๔อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๓๙๙.

^๕ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙.

๒) ประเภททางกาย ความสามัคคีทางกาย จะกล่าวถึงพฤติกรรมทางกาย มีหลักอยู่ ๖ ประการเพื่อเป็นเครื่องประกันความสงบสุข ทั้งด้านส่วนตัวและสังคมส่วนรวม ได้แก่

๑. ถ้าการกระทำชั่วไม่มีผลจริงและโลกหน้าก็ไม่มีจริง ผู้ที่ทำชั่วแล้วตายไป ก็ไม่ได้ไม่เสียเท่ากับเสมอตัว

๒. ถ้าการกระทำชั่วมีผลจริง และโลกหน้ามีจริง ผู้ที่ทำชั่วแล้วตายไป ก็มีหวังไปสู่คติเท่ากับขาดทุน

๓. แม้การกระทำชั่วไม่มีผลจริง และโลกหน้าไม่มีจริง ผู้ที่ทำชั่วยังเป็นที่นินทาของคนทั่วไปในโลกนี้ ก็ยังเสียหรือขาดทุนอยู่ดี

๔. ถ้าการกระทำดีไม่มีผลจริง และโลกหน้าไม่มีจริง ผู้ที่ทำดีแล้วตายไป ก็ไม่ได้ไม่เสียเท่ากับเสมอตัว

๕. ถ้าการกระทำดีมีผลจริง และโลกหน้ามีจริง ผู้ที่ทำดีแล้วตายไป ย่อมมีหวังไปสู่สุคติเท่ากับได้หรือมีกำไร

๖. แม้การกระทำดี ไม่มีผลจริง และโลกหน้าไม่มีจริง ผู้ที่ทำดีก็ยังคงเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไปในโลกนี้ เท่ากับยังได้หรือยังมีกำไรอยู่^{๑๐}

หลักประกันความสงบสุขทั้ง ๖ ประการนี้ สามารถช่วยให้มนุษย์ผู้ประมาทแล้วไม่ให้ประมาท ช่วยให้ผู้ไม่ประมาทที่มีความเชื่อมั่นยิ่งขึ้น ฉะนั้น การทำความดีด้วยความสมัครสมานสามัคคีกันนั้นจึงมีผลเป็นสุขวิบากในชาตินี้ แม้ไม่มีชาติหน้า

นอกจากนั้น ประเภทความสามัคคีทางกาย ยังเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง ให้งอกงามทั้ง ๔ ด้าน คือ

๑. การพัฒนากาย คือ การรักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี มีความเป็นอยู่ถูกสุขลักษณะ รวมไปถึงการรู้จักปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้อย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์อีกด้วย เช่น การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหน้าที่การงาน การร่วมทำกิจกรรมให้เกิดความสามัคคีสมานฉันท์ เป็นต้น

^{๑๐}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๓-๑๒๔/๘๐-๑๐๒.

๒. พัฒนาศีล คือ การควบคุมทางกาย วาจา ไม่ให้มีพฤติกรรมออกมาในทางเบียดเบียน คืออื่น เช่น ทางกายก็ไม่ทำร้ายข่มเหงรังแกคนอื่น ทางวาจาก็ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ที่จะทำให้อันอื่นเสียหายและเสียประโยชน์ เป็นต้น

๓. พัฒนาจิตใจ คือการทำให้จิตใจ ให้มีคุณสมบัติที่งดงามพร้อม

๔. พัฒนาปัญญา คือ การรู้จักเพิ่มความรู้ ความเข้าใจให้กับตัวเอง เริ่มตั้งแต่รู้จักเรียนรู้ ศิลปวิทยาที่ดีมีประโยชน์สำหรับการดำรงชีวิต เป็นผู้ชวนช่วยใคร่เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เป็นต้น มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้งอกงามในด้านต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเองก็จริง แต่ในกระบวนการพัฒนาตนเพื่อให้เกิดความสามัคคีนั้น จะต้องอาศัย องค์ประกอบอื่น ๆ เป็นตัวสนับสนุนในเบื้องต้นอีกด้วย จึงจะสำเร็จได้ด้วยดี

๓.๑.๔ ความสำคัญของความสามัคคี

ความสำคัญของความสามัคคีเป็นทางแห่งความสุข สุขในที่นี้ คือความสุขใจ เพราะใจมีความรักใคร่นับถือกันเป็นอารมณ์ย่อมเข้มข้นเบิกบาน นี่คือ ความสุขอันแรกของผู้สามัคคีกันจะพึงได้รับ ดังพระพุทธศาสนาสุภาษิตที่ว่า

“สพเพสํ สงฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฒิสาธิกา ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ”^{๑๑} พุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ หมายความว่า ถ้าที่ใด หมู่ชนใดได้รับความร่วมมือจากปวงชนด้วยความสมัครใจ มีความสามัคคีเป็นพื้นฐานแล้ว ที่นั่น องค์การนั้นย่อมประสบความสำเร็จความเจริญก้าวหน้า

ความสำคัญของความสามัคคี ที่มีผลต่อมวลมนุษย์เกี่ยวกับประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในปัจจุบันมี ๓ ประการ สุขปัจจุบันและภาวะที่เป็นคุณธรรมช่วยมนุษยชาติ ดังนี้

๑) **ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์** เป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม ที่ผู้คนในสังคมทุกคนพึง ได้รับจากการร่วมมือร่วมแรงกันในการพัฒนา และประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา มีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรมที่เกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้มี ๔ ประการ^{๑๒} คือ

(๑) **อุฏฐานสัมปทา** ได้แก่ เลี้ยงชีพด้วยการงานใด จะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรม โครักษกรรม เป็นช่างศร รับราชการ หรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการ

^{๑๑}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๖), หน้า ๗๕.

^{๑๒}อ.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

งานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุปายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้

(๒) **อารักขสัมปทา** ได้แก่ มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม^{๑๓} ได้มาโดยธรรม^{๑๔} เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเรา จึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป

(๓) **กัลยาณมิตตตา** ได้แก่ วางตัวเหมาะสม เจรจา สนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งครัด หรือคนแก่ผู้เคร่งครัดก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคะสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร

(๔) **สมชีวิตา** ได้แก่ รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ เปรียบเหมือนคนชั่งของ หรือลูกมือของคนชั่งของ ยกตราชั่งขึ้นดูก็รู้ได้ว่า ‘ต้องลดลงเท่านี้ หรือเพิ่มขึ้นเท่านี้’ ฉะนั้นใด กุลบุตรก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับน้อย แต่เลี้ยงชีพอย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรผู้นี้ใช้จ่ายโภคทรัพย์เหมือนคนกินผลมะเดื่อ^{๑๕} ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า กุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างไม่สมฐานะ แต่เพราะกุลบุตรนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคือง

^{๑๓}ประกอบด้วยธรรม ในที่นี้หมายถึงมีกุศลธรรม ๑๐ ประการ (อง.ติก.ฎีกา. ๒/๑๔/๑๐๓), เจริญรณอง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^{๑๔}ได้มาโดยธรรม ในที่นี้หมายถึงโภคทรัพย์ที่บุคคลดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ แล้วได้มา (อง.จตุกก.อ. ๒/๖๑/๓๕๓), เจริญรณอง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^{๑๕}หมายถึงคนที่ต้องการกินผลมะเดื่อ เขาขานมะเดื่อให้ผลสุก ๆ ร่วงลงมากำนวนมาก แต่แล้วเขาก็กลับหยิบมากินเพียงบางผลเท่านั้น (อง.อฏฐก.อ. ๓/๕๔/๒๖๖), เจริญรณอง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๒.

นักด้วยคิดว่า ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ^{๑๖}

๒) อัตตัตถประโยชน์ ๓ ประการ คือ

(๑) **อัตตัตถประโยชน์** ประโยชน์ส่วนตน ได้แก่ ผลประโยชน์ส่วนตัวที่ตนเองจะได้รับทั้งปัจจุบันและอนาคตของตนเอง เช่น มีทรัพย์สินสมบัติมาก สามารถแบ่งปันแก่คนอื่นได้

(๒) **ปรัตถประโยชน์** ประโยชน์ของผู้อื่น ได้แก่ ผลประโยชน์ที่เป็นไปเพื่อคนอื่นในสังคม เช่น การสั่งสอนผู้อื่น (ธรรมทาน) ให้ปฏิบัติธรรมจนเขาเกิดผลที่เป็นประโยชน์สำหรับตนเองได้ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ทุกคนต้องสามารถทำประโยชน์ของตนให้ได้เสียก่อน จึงจะสามารถช่วยเหลือแนะนำคนอื่นในสังคมได้

(๓) **อุภยัตถประโยชน์** ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย ได้แก่ ผลประโยชน์ที่เกื้อกูลทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ทั้งตัวบุคคลเอง คนอื่นและสังคมที่อยู่ร่วมกันจะได้รับประโยชน์ร่วมกันในการประพฤติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทจารีตประเพณี และกฎหมายบ้านเมืองเป็นต้น เช่น ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ของตนได้สมบูรณ์และประชาชนก็เต็มใจปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางบ้านเมือง มีความสามัคคีปรองดองกัน เป็นเหตุให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็นเป็นต้น

๓) ความสุขปัจจุบัน เป็นผลที่มีต่อปัจเจกบุคคล อันเกิดจากความสามัคคี ๔ ประการ คือ

- (๑) อตถิสุข ได้แก่ สุขเกิดจากความมีทรัพย์
- (๒) โภคสุข ได้แก่ สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์
- (๓) อนณสุข ได้แก่ สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้
- (๔) อนวัชชสุข ได้แก่ สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ^{๑๗}

๔) ภาวะที่เป็นคุณธรรม ซึ่งเกื้อหนุนช่วยมนุษยชาติ มี ๔ ประการ คือ

- (๑) ช่วยให้นุชนมีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา
- (๒) ช่วยให้การกระทำผิดด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง เบาบาง
- (๓) ช่วยให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน
- (๔) ช่วยให้ประเทศชาติสามารถดำรงสภาพชั่วลูกหลาน

^{๑๖}อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๒.

^{๑๗}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

ชีวิตของผู้คนและความสุขของสังคมนั้น ที่จริงแล้วก็คือหลักการปฏิบัติตนให้เกิดความรู้ สามารถแก้ไขความแตกร้าง ความขาดสามัคคี ความเห็นแก่ตัวของผู้คนในสังคม ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์มีศักยภาพเพียงพอที่จะร่วมมือร่วมแรงกายใจของแต่ละคนเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหา ความเดือดร้อนต่าง ๆ ในชีวิตของตน สามารถช่วยเหลือคนอื่นได้ด้วย และยังช่วยให้สังคมมนุษย์น่าอยู่ยิ่งขึ้น เป็นสังคมแห่งสันติสุขที่แท้จริงด้วยหลักสามัคคีธรรม

๓.๑.๕ สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพญาอีสาน

สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพญาอีสาน อันแฝงไว้ด้วยหลักในการดำเนินชีวิตโดยสอดคล้องกับหลักความสามัคคี มีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ให้เจ้ายาว ๆ ไว้

คือศิลป์ชัยพันไฮ่

ปีนี้ปล้ำ

ปีหน้าจ้งค่อยฮอน”^{๑๘}

อธิบายคำศัพท์

ไฮ่ หมายถึง ไร่ ที่สำหรับปลูกพืชในป่าดง เรียก ไฮ่^{๑๙}

ปล้ำ หมายถึง ตัด, พัน,^{๒๐} ฮอน หมายถึง รอน, ตัด^{๒๑}

ความหมาย คือ ขอให้เป็นคนใจกว้างโอบอ้อมอารี อย่าได้คิดจิตใจคับแคบเห็นแก่ตัว เพื่อสร้างความสามัคคีอันจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อหมู่คณะและสังคม

พญาบทนี้สอนให้มีการยึดหยุ่นผ่อนผันยาวต่อกันและกันเพื่อให้เกิดความสามัคคีและวัฒนธรรมที่ดีงามต่อสังคม เช่น ช่วยให้นุชนุชย์มีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา

ตัวอย่างที่ ๒

“เอือนไต่ยามกินเข้าพาเดียวเป็นหมู่

^{๑๘}สำลี รักสุทธี, *พญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน*, (กรุงเทพมหานคร: ธนัชการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๑๑๘.

^{๑๙}ปรีชา พิณทอง, *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๔๔.

^{๒๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๑.

^{๒๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑๑.

คำฮักยังช่างต๋ม กันไว้หมื่นอะสง”^{๒๒}

อธิบายคำศัพท์

คำฮัก หมายถึง ความรัก, ช่างต๋ม หมายถึง ช่างคุ้มครอง

อะสง หมายถึง อสงไขยมากจนนับไม่ถ้วน^{๒๓}

ความหมาย ถ้าบ้านใดสมาชิกในบ้านร่วมกันรับประทานอาหารพร้อมหน้าพร้อมตากัน บ้านหลังนั้นย่อมมีความสุข เพราะสมาชิกทุกคนรักใคร่ชอบพอกัน

ผลาบทนี้เป็นคติสอนใจให้คนในบ้านทุกคนรักสามัคคีกัน ครอบครัวจะมีความสุข

ตัวอย่างที่ ๓

“คนทุกซี้ให้เลี้ยง คนปากเกลี้ยงให้ไล่หนี”^{๒๔}

อธิบายคำศัพท์

เกลี้ยง หมายถึง คนประจบสอพลอ เรียก คนปากเกลี้ยง^{๒๕}

ความหมาย คนทุกซี้ไม่ว่าทุกซี้กายหรือทุกซี้ใจให้เลี้ยงไว้ เพราะคนประเภทนี้ไม่ก่อกรรม ทำชั่วอะไร ส่วนคนที่ปากเกลี้ยงหรือมักพูดมกวิจารณ์ชาวบ้านทุกเรื่อง หรือพูดออกไปโดยไม่มีการยั้งคิดว่าจะเดือดร้อนหรือเปล่า คนพวกประเภทนี้ควรไล่หนี ไม่ควรเลี้ยง คนที่ร่วมทำงานในหมู่คณะหนึ่ง ๆ ก็จะมีคนที่ฐานะยากจน ก็ควรดูแลเอาใจใส่ แต่หากถ้าใครมักพูดให้เกิดความแตกสามัคคี ก็ควรพิจารณาให้ออกจากสถานที่ทำงานนั้นเสีย เพราะจะทำให้เกิดการทะเลาะ หรือระแวงต่อกัน

ผลาบทนี้สอนให้รู้จักพิจารณาในการร่วมทำงานในหมู่คณะหนึ่ง ๆ ก็จะมีคนที่ฐานะยากจน ก็ควรดูแลเอาใจใส่ แต่หากถ้าใครมักพูดให้เกิดความแตกสามัคคี ก็ควรพิจารณาให้ออกจากสถานที่ทำงานนั้นเสีย เพราะจะทำให้เกิดการทะเลาะ หรือระแวงต่อกัน

ตัวอย่างที่ ๔

“บุญบ่เคยพ้อสาเลี้อ่อน คับบ่จ้าเหนียงเข้าคนจ้ากะแจ้วผง”^{๒๖}

^{๒๒}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, ฆะยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนาวิทยา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๐.

^{๒๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๒๔}ปรีชา พิณทอง, ไขภาษิตโบราณอีสาน, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓.

^{๒๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

^{๒๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๐.

อธิบายคำศัพท์

พ้อ หมายถึง พบ, ปะ, เจอ การพบปะเจอจะเจอ เรียก พ้อ^{๒๗}

ความหมาย คนที่เคยรวมกันอยู่เป็นหมวดหมู่ ตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองใหญ่โตนั้น คนในบ้านในเมืองจะต้องมีสามัคคีเป็นยางเหนียว เพื่อให้คนในบ้านในเมืองสร้างบ้านแปลงเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ถ้าไม่มียางเหนียวคือสามัคคี ก็จะรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนไม่ติด ถ้าจะเปรียบก็เหมือนข้าวสาละไม่มียางจึมน้ำพริกก็ไม่ติด ข้าวเหนียวไม่มียางนี้ก็ไม่ดี

ผญาบทนี้สอนให้คนในสังคม ชุมชนรู้จักสามัคคีกัน โดยเปรียบเทียบกับข้าวสาละ ข้อนี้สอดคล้องกับความสามัคคี

ตัวอย่างที่ ๕

“ให้เจ้ายาว ๆ ไว้ คือสายโทรเลข

บาทว่าเกิดเหตุฮ้อน ยังสีได้เพ็งสาย”^{๒๘}

อธิบายคำศัพท์

ฮ้อน หมายถึง (ร้อน) มีความรู้สึกตามผิวหนังเหมือนถูกไฟไหม้ เรียก ฮ้อน^{๒๙}

ความหมาย คือ ขอให้เป็นคนใจกว้างโอบอ้อมอารี อย่าได้คิดมีจิตใจคับแคบเห็นแก่ตัว เพื่อสร้างความสามัคคีให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น เพื่อสร้างความสามัคคีซึ่งกันและกัน เวลาเกิดเดือดร้อนยังได้ช่วยเหลือกัน อุปมาเหมือนสายโทรเลข ปัจจุบันสมัยนี้ (โทรศัพท์) โทรหากัน ฟังพาอาศัยกันไม่ว่าคนรวยหรือจนถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งสอดคล้องกับความสามัคคี

ตัวอย่างที่ ๖

“บัวอาศัยเพ่งน้ำ ป่าอาศัยพึ่งโคลนตม ลูกน้องกับนายเพ่งกันโดยด้าม”^{๓๐}

อธิบายคำศัพท์

ด้าม หมายถึง กะ, ประมาณ, ขนาด^{๓๑}

^{๒๗}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๕๖๐.

^{๒๘}สำลี รักสุทธี, ผญาปรัชญการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า ๑๑๘.

^{๒๙}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๑๐๑๒.

^{๓๐}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, หมายเหตุภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๔๓.

^{๓๑}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๓๒๗.

ความหมาย บัวอาศัยพึ่งน้ำ ป่าอาศัยพึ่งโคลนตม ลูกน้องกับนายอาศัยซึ่งกันและกัน

ผลาบทนี้เป็นคติในการทำงาน หรือการปกครองต้องสมัครสมานสามัคคีอาศัยซึ่งกันและกัน ให้ความช่วยเหลือกัน งานนั้นจึงจะสำเร็จ

ตัวอย่างที่ ๗

“ให้ค่อยทำเพียรสร้างเสมอแต่เน่บ่งช่อ

ให้ช่างก่อสืบไว้เสมอเผื่องสืบยัง”^{๓๒}

อธิบายคำศัพท์

เน่บ่ง หมายถึง สร้าง, ทำให้ดีขึ้น, สืบ หมายถึง ต่อเนื่องเป็นลำดับ, ก้าวไปข้างหน้า^{๓๓}

ความหมาย ให้ค่อยทำความเพียรสร้างเสมอแต่เน่บ่งสร้างรัง สอนให้ขยันหมั่นเพียรก่อสร้าง เหมือนกับผึ้งสร้างรัง

ผลาบทนี้เป็นการสอนโดยนำเอาแนวคิดแบบธรรมชาตินิยม ในฐานะตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สอนให้มีความสามัคคีกันเพียรพยายามเช่นเดียวกับแตนและผึ้ง ในความขยันขันแข็งในการสร้างรังของตนเอง เปรียบเสมือนคนเราจงสามัคคีช่วยกันรื้อพัฒนาบ้านที่อยู่ เมืองที่ตนอยู่อาศัยที่ดี ซึ่งสอดคล้องกับความสามัคคี

สรุป สามัคคีธรรมที่ปรากฏในผลาบทนี้สอนนั้น มีการนำบทพญามาผูกเป็นคำสอนที่แฝงไปหลักในการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างความสามัคคี ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม โดยสอนให้มีเมตตากรุณาอ่อนส้นอ่อนยาวต่อกันและกันเพื่อให้เกิดความสามัคคี สมาชิกในครอบครัวรู้จักสามัคคี ครอบครัวก็มีความสุข รู้จักคิดพิจารณาป้องกันเหตุที่จะทำให้เกิดความแตกแยกไม่สามัคคีขึ้นในหมู่คณะ สอนให้คนในสังคมรู้จักสามัคคีกันโดยเปรียบเทียบกับข้าวสาลี จึงจะมีพลังในการพัฒนาบ้านเมือง สอนให้คนมีจิตใจเอื้ออารีสามัคคีกันไว้ไม่ควรคิดสั้นเอาตัวเองรอดเท่านั้น ชี้ให้เห็นการทำงาน หรือการปกครองต้องสมัครสมานสามัคคีอาศัยซึ่งกันและกัน ให้ความช่วยเหลือกัน งานนั้นจึงจะสำเร็จและสอนให้สามัคคีร่วมแรงร่วมใจช่วยกันพัฒนาบ้านเมืองที่ตนอยู่ โดยยกข้าวสาลีเป็นตัวอย่างให้ลูกหลานมองเห็นภาพ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

^{๓๒}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, หมายเหตุภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๒๘.

^{๓๓}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๗๔๗.

๓.๒ สังคหัตถ์ที่ปรากฏในพญาอีสาน

สังคหัตถ์ ได้ศึกษาถึงความหมาย ลักษณะ ประเภทและความสำคัญของสังคหัตถ์ และสังคหัตถ์ที่ปรากฏในพญาอีสาน ดังนี้

๓.๒.๑ ความหมายของสังคหัตถ์

ความหมายของสังคหัตถ์ ได้ศึกษาถึงความหมายโดยทั่วไป และความหมายตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ความหมายโดยทั่วไป สังคหัตถ์ หมายถึง คุณธรรมที่สร้างความสงเคราะห์ ความสมัครสมานในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ หรือความพึงพอใจของประชาชน เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขจุดบกพร่องต่าง ๆ เพื่อเพิ่มคุณภาพในการให้บริการประชาชนเป็นอย่างดี

๒) ความหมายตามทัศนะของพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังคหัตถ์สูตรว่า^{๓๔}

“ทานญจ เปยวชชญจ อตถจริยา จ ยา อิธ

สมานตตตา จ ธมเมสุ ตตถ ตตถ ยถารห”

การให้ทานก็ดี พุทธวจาไพเราะก็ดี ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่กันและกัน ความประพฤติตนให้สม่ำเสมอในธรรมนั้น ๆ ในบุคคลนั้น ๆ ตามสมควร และการประพฤติดนที่เกิดประโยชน์ ย่อมเป็นธรรมที่สมควรในธรรมทั้งหลายสืบไป และความหมายตามนี้ คือ

๑. ทาน คือ การให้การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยการให้สิ่งของ หรือให้ความรู้และแนะนำสั่งสอนด้วยน้ำใจไมตรี มีความโอบอ้อมอารี จะช่วยผูกใจคนไว้ได้ การทำทานจะไม่สูญเปล่า ผู้ที่ให้สิ่งที่ดี ย่อมได้รับสิ่งที่น่าพอใจ

๒. ปิยวาจา หรือ เปยวชชะ ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ^{๓๕}

๓. อตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ ทำประโยชน์แก่เขา หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ หรือทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์

^{๓๔}อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗.

^{๓๕}ช.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๒๗๘.

๔. สมานัตตตา คือ การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ตลอดถึงวางตนให้เหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคลตามเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ๒ อย่าง คือ วางตนให้เหมาะสมกับฐานะและปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย

ทาน การให้ ปิยวาจา พูดอย่างน่ารัก อตถจริยา ทำประโยชน์แก่กัน และสมานัตตตา การทำตัวให้เข้ากับเขาได้ตามที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องของความหมายของสังคหัตถุ ตามแนวคิดหรือความหมายโดยทั่วไป และตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

๓.๒.๒ ลักษณะของสังคหัตถุ

ลักษณะของสังคหัตถุ มีลักษณะเหมือนกันกับพรหมวิหาร ดังนี้

พรหมวิหาร ๔ แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือของท่านผู้เป็นใหญ่ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ เป็นหลักธรรมสำหรับทุกคนที่ต้องมีไว้เป็นหลักประจำใจ และกำกับความประพฤติที่จะแสดงออก หรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้อง โดยสอดคล้องกัน จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติต่อมนุษย์โดยรอบด้าน ตามหลักธรรมนี้

๑) ทาน คือ การให้ ลักษณะการให้นั้นประกอบด้วยการให้สิ่งของและการให้ธรรม^{๓๖} โดยพิจารณาผู้ที่ควรสงเคราะห์ด้วยทาน ก็สงเคราะห์ด้วยทาน^{๓๗}

๒) ปิยวาจา คือ การพูดที่มีลักษณะภาวะที่ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคีเป็นสำคัญ มีประโยชน์ และมีความบริสุทธิ์ โดยพิจารณาผู้ที่ควรสงเคราะห์ด้วยคำพูดอันไพเราะ ก็สงเคราะห์ด้วยคำพูดอันไพเราะ

๓) อตถจริยา คือการประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ซึ่งมีลักษณะสร้างคุณค่าให้แก่ตนเอง หรือมีความพร้อม มีความสุขในขณะเดียวกันก็มีความยินดีที่จะเอื้อประโยชน์สุขให้แก่ผู้อื่น โดยพิจารณาผู้ที่ควรสงเคราะห์ด้วยการทำประโยชน์ให้^{๓๘} ก็สงเคราะห์ด้วยการทำประโยชน์ให้^{๓๙}

๔) สมานัตตตา การทำตนให้เสมอต้นเสมอปลาย ลักษณะสมานัตตตานี้ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่าการที่พระโสดาบันมีตนเสมอกับพระโสดาบัน พระสกทาคามีมีตนเสมอกับพระสกทาคามี

^{๓๖} อก.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๓๗} อก.อญฐก. (ไทย) ๒๓/๒๔/๒๖๗.

^{๓๘} อ้างแล้ว.

พระอนาคามีมีตนเสมอกับพระอนาคามี พระอรหันต์มีตนเสมอกับพระอรหันต์ เลิศกว่าความมีตนเสมอทั้งหลาย^{๓๙}

ลักษณะสังคหัตถ์ทั้ง ๔ ประการมีทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุติตา อุเบกขานี้เป็นองค์ธรรม ที่นำมาประยุกต์กันในสังคหให้เกิดภาวการณ์อยู่ร่วมกันอย่างมีความเป็นปกติสุขในวิถีชีวิต

๓.๒.๓ ประเภทของสังคหัตถ์

ประเภทของสังคหัตถ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต แบ่งออกเป็น ๔ ประการ^{๔๐} ได้แก่

๑. ทาน ให้ปัน คือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ช่วยด้วยทุนการแบ่งปันสิ่งของแก่ผู้อื่น ที่ควรให้ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยารวมไปถึงการให้อภัยแก่ผู้อื่น ทำให้สังคมอยู่กันอย่างมีความสุข เพราะการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจาน่ารัก ปราศรัยด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนหวาน ไพเราะ เป็นที่รัก พูดด้วยคำที่น่าฟัง ชี้แจงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กำลังใจ ทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟัง ก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๓. อตถจริยา คือ การบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้อื่น เป็นการปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ด้วยกำลังความคิด กำลังกาย และกำลังทรัพย์ การทำตนให้เป็นประโยชน์เท่าที่จะทำได้ เช่น ส่งเสริมจริยธรรม ส่งเสริมให้ผู้อื่นได้รับในสิ่งที่ดี การช่วยเหลือผู้อื่นจะทำให้หมู่คณะ สังคม และประเทศชาติมีความก้าวหน้า ได้รับความสำเร็จในสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างดี

๔. สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย ทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบ ร่วมเผชิญและแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ไม่ถือเราถือเขา รู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้ง ยังช่วยเหลือ ย่อมเกิดความสุขและความสามัคคีในหมู่คณะ

จากประเภทอันเป็นองค์ประกอบของสังคหัตถ์ข้างต้น สรุปได้ว่า สังคหัตถ์ ๔ ประการ คือ ๑) ทานการให้ทั้งวัตถุสิ่งของและให้คำแนะนำความรู้ ๒) ปิยวาจา การใช้วาจาที่เป็นประโยชน์ต่อ

^{๓๙}อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๔๐-๔๔๑.

^{๔๐}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

ผู้อื่น ๓) อุตถจริยา การเอาตัวเข้าช่วยเหลือ เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น และ ๔) สมานัตตตา การร่วมทุกข์ร่วมสุข ไม่แบ่งแยก ไม่เลือกปฏิบัติ และการวางตนเหมาะสม

๓.๒.๔ ความสำคัญของสังคหวัตถุ

สังคหวัตถุซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของคนให้เกิดความรักความสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์มาก เพราะมนุษย์จะอยู่รวมกันอย่างมีสุข จะต้องมีการให้ การพูดจาน่ารัก เสียสละทำงานมีประโยชน์ และทำงานเสมอกันกับคนอื่น ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า สังคหวัตถุ ๔ ประการคือ ทาน เปยยวัชชะ อุตถจริยา และสมานัตตตา^{๔๑} โดยในแต่ละอย่างมีความสำคัญ ดังนี้

๑) การแบ่งปันสิ่งของที่มีประโยชน์ แก่กันและกันในสังคม หรือการบริจาค เสียสละความสุขส่วนตัวของตน เป็นสิ่งสำคัญยิ่งในสังคม

๒) การพูดจาด้วยความไพเราะ ประสานประโยชน์ เป็นคำจริง เป็นสิ่งสำคัญในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ชาติ

๓) การทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม และประเทศชาติ พฤติกรรมหรือการกระทำเช่นนี้แสดงถึงวิสัยทัศน์ ที่มีการอยู่ร่วมกับเป็นสังคม ซึ่งถือว่ามีความสำคัญยิ่งแก่ประเทศชาติ

๔) การวางตนเป็นคนสมอดันเสมอปลาย หรือการยึดหลักมนุษยสัมพันธ์ของตนในทางที่ผิดไม่คิดในแง่ร้าย ในขณะที่เดียวกันวางตนให้เหมาะสมกันซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ แก่ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ

ภาวดังกล่าว คือ สังคหวัตถุ มีทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา จึงเป็นความสำคัญในการอยู่ร่วมกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์อันเป็นวิธีผูกใจคน ซึ่งพระองค์ตรัสอุปมาอุปไมยไว้ว่า รถม้าแล่นไปได้เพราะมีลิ่มสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถม้าเข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิ่มสลักดังกล่าวนี้คือสังคหวัตถุ คนในสังคมจะสามารถผูกใจกันได้ ไม่คิดกลั่นแกล้งใส่ร้ายป้ายสี ถ้าทำได้อย่างนี้ก็ย่อมจะเป็นที่รักที่พอใจของทุกคนรอบข้าง ดังเช่นเรื่องของหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีผู้มีสังคหวัตถุธรรมประจำใจ

^{๔๑}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓.

๓.๒.๕ สังคหัตถ์ที่ปรากฏในผญาอีสาน

สังคหัตถ์ที่ปรากฏในผญาอีสาน อันเป็นคำสั่งสอนที่ควรประพฤติปฏิบัติซึ่งแฝงไว้ในผญามีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“ทานบ่มีใจตั้งซิงหวังปองเป็นประโยชน์ได้เด หวังประโยชน์แต่บ่ทานทอดให้บุญซิงได้ฮ่อมใด”^{๔๒}

อธิบายคำศัพท์

ฮ่อม หมายถึง ช้อง, ทาง^{๔๓}

ความหมาย สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งบุญของคนเรามีสามอย่าง คือ ๑. ให้ทาน ๒. รักษาศีล ๓. ภาวนา โดยเฉพาะทานข้อแรก ทานได้แก่การให้สิ่งของ จะให้แก่ใครก็ได้ ถ้าให้แก่ผู้มีศีลมีธรรมดีกว่าให้แก่คนไม่มีศีลไม่มีธรรม ท่านเปรียบเทียบให้ทานกับการทำนาไว้ดังนี้ ที่ที่เรารับริจาคทาน ลงไปเปรียบกับพื้นที่นา ของที่เราหว่านลงไปในนาเปรียบเมล็ดพืช ผู้ให้ทานเปรียบเสมือนขานา ขานาที่หว่านพืชลงไปในนา ถ้านาไม่งาม พืชที่งอกออกมาก็ไม่งาม เราให้แก่คนไม่มีศีลมีธรรม เราก็ได้บุญน้อย ถ้าให้แก่ผู้มีศีลมีธรรมก็เหมือนหว่านพืชลงในนาดี พืชผลก็งอกงามดี เวลาเก็บดอกเก็บผลก็ได้ผลมาก การให้ทานก็เหมือนการทำนา ซึ่งเป็นการสอนให้รู้จักหลักในการให้ทาน

ตัวอย่างที่ ๒

“อยากจนให้ซี้ อยากมีให้ทาน”^{๔๔}

อธิบายคำศัพท์

ซี้ หมายถึง ตระหนี่ คนตระหนี่ เรียก ซี้^{๔๕}

ความหมาย อยากจนให้ซี้เหนียว อยากมีให้แบ่งปัน

ผญาบทนี้เป็นการสอนให้รู้จักการแบ่งปัน โดยฆ่าความตระหนี่ถี่เหนียว เพราะความตระหนี่ทำให้มิตรถอยห่าง ซึ่งสอดคล้องกับทาน

^{๔๒}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, ฆะพญาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๒๕๔.

^{๔๓}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๑๐๑๓.

^{๔๔}ปรีชา พิณทอง, ไขภาษิตโบราณอีสาน, หน้า ๑๗.

^{๔๕}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๑๓๓.

ตัวอย่างที่ ๓

“อย่าได้ว้าจาเพียงเขาฮอชมชื่น คำปากอย่าได้ตื่นคือหม้อปากแบน
อย่าได้แสนแพนหน้าว้าจาเว้าอ่อง ผุงพี่น้องพงษ์เชื้อชิบมี”^{๔๖}

อธิบายคำศัพท์

เพียง หมายถึง เท่า, เสมอ, เหมือน, คือ,^{๔๗}

ฮอ หมายถึง เครื่องมือสำหรับฝนขมิ้น ทำด้วยเหล็กบาง ๆ หรือสังกะสี เจาะเป็นรูเล็ก ๆ ใช้ฝนขมิ้น หรือว่านหอมทาตามตัวเพื่อให้มีกลิ่นหอม หรือใช้ฝนขมิ้นย้อมสบงจีวรสังฆาฏิของพระภิกษุ เรียก ฮอ^{๔๘}

แสนแพน หมายถึง สวย, งาม,^{๔๙} อ่อง หมายถึง ถือตัว, หยิ่ง, ทะนง^{๕๐}

ความหมาย เพียงคือเสมอ เหมือน แสนแพนคือทำหน้าตาสวยงาม การพูดการจានั่นเป็นได้ทั้งส่วนดีและส่วนเสีย พูดไพเราะอ่อนหวานประสานสามัคคี พูดในสิ่งที่เป็นความสุขความเจริญ เช่นนี้เป็นคำที่ควรพูด ส่วนคำใดที่พูดแล้วคนฟังรังเกียจเดียดฉันท์ แม้แต่คนที่รักใคร่พอใจก็ไม่อยากฟัง การพูดก็อย่าพูดทะนงองอาจทำให้ผู้ฟังรังเกียจ คนพูดทะนงตัว หยิ่งตัวจะขาดเพื่อนสนิทมิตรสหายที่รักใคร่นับถือกัน ลักษณะดังกล่าวมาสอดคล้องกับปียวาจา

ตัวอย่างที่ ๔

“เจ้าอย่าเว้าจ้งจั้น มันผิดฮิตคลองธรรม
คลองโบราณ เพ็นสอนเอาไว
ฮักกันแล้ว ภูมิ้งอย่าชีว่า
แมนชีซังทอฟ้า ความฮ้ายอย่าชีจา”^{๕๑}

อธิบายคำศัพท์

^{๔๖}ปรีชา พิณทอง, ไชยชาติโบราณอีสาน, หน้า ๓๐๔.

^{๔๗}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๕๗๔.

^{๔๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑๐.

^{๔๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๕๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑๓.

^{๕๑}สำลี รักสุทธี, ฃญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า ๒๑๒.

จ้ง หมายถึง อย่าง เช่น อย่างนั้น เรียก จ้งจั้น,^{๕๒} จา หมายถึง พุด เรียก จา^{๕๓}

ความหมาย ให้พุดถูกศีลธรรม รักกันต้องพุดจากกันให้ดีมีวจีอ่อนหวาน คำว่า ภู มึง ไม่ควร พุด เกลียดชังกันขนาดไหนก็ไม่ควรพุดภูมิ้ง ลักษณะดังกล่าวมาสอดคล้องกับปียวาจา

ตัวอย่างที่ ๕

“เพิ่นซังโตหมั้นเทียวไปเว้า บ้านสุญเศรำมีเถ้าหลายคน

อยู่หลายคนมันดีกว๋าน้อย เว้าจ้อยจั้นมันอ่อนมันน้น”^{๕๔}

อธิบายคำศัพท์

จ้อย หมายถึง ไพเราะ, อ่อนหวาน,^{๕๕} จั้น หมายถึง เร็ว, สั้น พุดเร็วเรียก เว้าจั้น^{๕๖}

น้น หมายถึง เสียงดังอีกทีก็ครึกโครม เรียก เสียงน้น^{๕๗}

ความหมาย รู้ว่าเขาซังให้เข้าไปเจรจาอ่อนหวาน อ่อนน้อมถ่อมตัวต่อเขาจนให้เขาใจอ่อน เห็นความดีของเรา บ้านเมืองจะมีปัญหาถ้ามีแต่คนอยากเป็นผู้นำ อยู่หลายคนดีกว่าอยู่น้อยคน พุดจา ไพเราะยอมดีมีประโยชน์ ลักษณะดังกล่าวมาสอดคล้องกับปียวาจา

ตัวอย่างที่ ๖

“โมโหโโโสนี้ พาโตตกต่ำ

ให้ค่อยคิดค่อยปากต้าน คำคล้อยให้ม่วนหู

ไม่กำแพ้ง แมงข้อสองบ่เห็น”^{๕๘}

อธิบายคำศัพท์

แมง หมายถึง เป็นแผล, ไม่บริสุทธิ์ เช่น ไม่ไผ่ที่ถูกแมงมอดเจาะ เรียก ไผ่แมง ไผ่กำแพ้งก็ ว่า อย่างเช่นว่า ไผ่กำแพ้งแมงข้อสองบ่เห็น^{๕๙}

^{๕๒}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๒๓๓.

^{๕๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

^{๕๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

^{๕๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๔.

^{๕๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^{๕๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๒.

ความหมาย ความโมโหโทโส อาจทำให้ตกต่ำทำชั่วได้ มีอะไรค่อยพูดค่อยจาไพบระหวาน
หุติกว่า ลักษณะดังกล่าวมาสอดคล้องกับปิยวาจา

ตัวอย่างที่ ๗

“ผัวเมียนี้กูมึงอย่าว่า ให้เอ็นช้อยแลเจ้าผองเท่าชั่วชีวิต”^{๖๐}

อธิบายคำศัพท์

เอ็น หมายถึง เรียง, ร้อง, ป่าว, ประกาศ^{๖๑} ผอง หมายถึง ถึง, จนกระทั่ง^{๖๒}

ความหมาย ผัวเมียเป็นคู่ชีวิต คู่ทุกข์คู่ยาก ทรากตรำทำงาน สร้างบ้านเรือน สร้างฐานะมี
ลูกหลานมาด้วยกัน การพูดคุยเรียกหากันก็ให้เรียกขานด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน คำใดที่ไม่สุภาพ
เรียบร้อยนุ่มนวล ไม่ชวนให้เกิดความรักใคร่ใด คำนั่นก็อย่านำมาพูด เพราะพูดแล้วก็ไม่มีประโยชน์
รังแต่จะเกิดทุกข์โทษภัยโดยส่วนเดียว ลักษณะดังกล่าวมาสอดคล้องกับปิยวาจา

ตัวอย่างที่ ๘

“งานหลวงบ่ขาด งานราษฎร์บ่ไล”^{๖๓}

อธิบายคำศัพท์

ไล หมายถึง ละ, ทิ้ง ละหรือทิ้ง เรียกไล^{๖๔}

ความหมาย งานส่วนรวมเช่นทำถนนหนทาง ขุดบ่อขุดบึง ปลูกศาลาริมทางเรียกว่างาน
หลวง หรืองานส่วนรวม งานส่วนตัวเช่นทำไร่ไถนาทำมาค้าขาย เรียกว่างานราษฎร์ คนที่เอาใจใส่ใน
งานทั้งส่วนตัวและส่วนรวมถือว่าเป็นคนดี มีอยู่บ้านใดเมืองใด บ้านนั้นเมืองนั้นก็เจริญรุ่งเรือง ซึ่ง
สอดคล้องกับอัตถจริยา

ตัวอย่างที่ ๙

“ตกใส่ น้ำดังโป๊ก ตกใส่ บกดังท่วน

ตกใส่ ป่าหยาบ้อง ดังก้องทั่วเมือง”^{๖๕}

^{๖๐}ปรีชา พิณทอง, ไขภษิตโบราณอีสาน, หน้า ๑๐๓.

^{๖๑}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๙๙๕.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๙.

^{๖๓}ปรีชา พิณทอง, ไขภษิตโบราณอีสาน, หน้า ๒๘.

^{๖๔}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๖๙๑.

^{๖๕}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, หมายเหตุภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๒๗๕.

อธิบายคำศัพท์

โป๊ก หมายถึง เสียงดัง อย่างนั้น, ท่วน หมายถึง เสียงดังของน้ำ

หย้าป๋อง หมายถึง หย้าปล้อง^{๖๖}

ความหมาย ถ้าตกลงน้ำจะมีเสียงดัง โป๊ก ถ้าตกลงบนบกจะมีเสียงดัง ตูม และถ้าตกลงไปในป่าหย้าปล้องเสียงจะดังกึกก้อง ทำให้ผู้คนได้ยินกันทั้งเมือง (เป็นคติเตือนใจนักพัฒนาสังคม ให้พัฒนาสังคมส่วนรวมเป็นหลัก ไม่ใช่ทำเพื่อผลประโยชน์ของตนเองหรือพวกพ้องหมู่คณะ ถ้าได้ทำเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมแล้ว ก็จะได้รับยกย่อง เชิดชู เกียรติยศชื่อเสียงย่อมจะดังระบือไปยาวนาน เต็มที่นาน ซึ่งสอดคล้องกับอัตถจริยา

ตัวอย่างที่ ๑๐

“เป็นกษัตริย์สร้าง ครองเมืองตุ้มไพร่

ทศพิธราชให้ พระองค์ได้อินตรง”^{๖๗}

อธิบายคำศัพท์

ตุ้ม หมายถึง คุ่มครอง, ปกครอง, เจ้านายปกครองไพร่ฟ้าประชาชน เรียก ตุ้ม^{๖๘}

ให้ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่, ผู้เป็นหัวหน้า^{๖๙} อินตรง หมายถึง พิจารณาโดยรอบคอบ เรียก อินตรง^{๗๐}

ความหมาย คือ พระมหากษัตริย์ทรงประพัตติตนเสมอต้นเสมอปลายนี้เองจะไม่ก่อปัญหาความแตกแยกกัน พระมหากษัตริย์ทรงสร้างบ้านแปลงเมือง และคุ่มครองป้องกันไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข พระองค์ทรงไตร่ตรองทศพิธราชธรรม และในทศพิธราชธรรมนั้นมีหลายข้อที่สอดคล้องกับสมานัตตตา

ตัวอย่างที่ ๑๑

“คนชี้ไธ้อวดอ้างมังมี คนเป็นชีหาเงินรับจ้าง”^{๗๑}

^{๖๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

^{๖๗}สำลี รักสุทธี, ฌญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า, ๒๐๑.

^{๖๘}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๓๖๙.

^{๖๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๘.

^{๗๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒๔.

^{๗๑}ปรีชา พิณทอง, ไขภาษิตโบราณอีสาน, หน้า ๑๕๕.

อธิบายคำศัพท์

ไ้ หมายถึง ไร่, ชัดสน, ลำบาก, ไม่มี^{๗๒}

ความหมาย คนจนจะไปวัดอ้างว่าตนมีเงินมีทองข้าวของมีแก้วแหวนแสนสิ่ง มีเรือนชานบ้านช่อง มีช้าง ม้า โค กระบือ แพะ แกะ ไก่อ่ สุกรเท่านั้นเท่านี้ ส่วนผู้ที่บวชเป็นพระสละเป็นสงฆ์หรือเป็นชี นุ่งขาวห่มขาว ถือว่าเป็นผู้สละกิจบ้านการเมือง ธุระหน้าที่ที่จะต้องทำคือสวดมนต์ภาวนาบำเพ็ญไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา หากมาเกี่ยวข้องกับกิจบ้านคือทำไร่ไถนา ทำมาค้าขาย เป็นหมอรับจ้างทำงาน สร้างบ้านสร้างเรือนเพื่อความมั่งคั่งสมบูรณ์ในเรื่องทรัพย์สินเงินทอง อันเป็นของชาวโลก ถือว่าไม่สมควรแก่ภาวะของตน และเป็นกิจที่ไม่ควรทำอย่างยิ่ง ข้อนี้สอดคล้องกับสมานัตต-
ตา

ตัวอย่างที่ ๑๒

“ให้ผู้เฝ้าชวนลูกชวนหลาน ชวนกินทานทำบุญอย่าค้ำน

ชวนลูกบ้านใส่บาตสู่วัน ชวนลูกหลานฟังธรรมอย่าขาด”^{๗๓}

ความหมาย ให้ผู้เฝ้าชักชวนลูกหลาน ให้ทำบุญทำทานอย่าคร้านในบุญกุศล ชวนลูกบ้านทำบุญทุกวัน ชวนลูกหลานฟังธรรมอย่าได้ขาด

ผญาบทนี้สอนให้ผู้สูงอายุรู้จักวางตนให้เหมาะสม ชักชวนลูกหลานในทางที่ถูกต้องดีงาม คือทำบุญรักษาศีลฟังธรรมทุกวันพระ ข้อนี้สอดคล้องกับสมานัตตตา

ตัวอย่างที่ ๑๓

“เจ้าอย่าได้ซื้อค้ำน ตั้งแตงทานสิน นั้นเนอ

อันว่าคงปะเพนี ฮิตเดิม อย่าโลม้าง”^{๗๔}

อธิบายคำศัพท์

ซื้อค้ำน หมายถึง ซื้อร้าน, ทานสิน หมายถึง ทานศีล, ปะเพนี หมายถึง ประเพณี

ฮิตเดิม หมายถึง จารีตดั้งเดิม^{๗๕}

^{๗๒}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๑๐๔๕.

^{๗๓}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, หมายเหตุภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๒๐๕.

^{๗๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕.

^{๗๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

ความหมาย อย่าเป็นคนเกียจคร้านในการรักษาศีลและประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของตนเองไม่ละเว้น ฌญาบนี้สอนให้รู้จักวางตนให้ถูกต้องตามจารีตประเพณี ซึ่งสอดคล้องกับสมานัตตตา

สรุป สังคหัตถ์ที่ปรากฏในฌญาอีสาน เป็นคำสั่งสอนในการให้ทาน โดยเปรียบเทียบกับ การหว่านพืชลงไปนา ไม่ตระหนี่ รู้จักแบ่งปันให้ทาน สอนให้รู้จักพูดไพเราะอ่อนหวานประสานสามัคคี พูดแล้วเกิดประโยชน์ ไม่เป็นโทษแก่ตนและคนอื่น ไม่พูดหยาบคาย พูดอ่อนหวานกับคู่ชีวิต คือสามีภรรยา การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน อ่อนน้อมถ่อมตน จะช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งได้ ไม่พูดด้วยความโกรธ พูดด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน และไม่พูดคำที่จะทำให้เกิดความแตกแยก เอาใจใส่ในงาน ทั้งส่วนตัวและส่วนรวมไม่ให้บกพร่อง มุ่งทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ตนเองและพวกพ้องมากกว่าส่วนรวม ผู้นำในการปกครองต้องประกอบด้วยทศพิธราชธรรมมีทาน เป็นต้น รู้จักเพื่อแผ่แบ่งปัน ให้ทาน ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งในทศพิธราชธรรม รู้จักหน้าที่ของตนทำให้ถูกต้องเหมาะสม เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ก็ชักชวนแนะนำลูกหลานในทางที่ถูกที่ชอบเป็นบุญกุศล มีศีลธรรมประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ดีของสังคม

๓.๓ เบญจศีลเบญจธรรมที่ปรากฏในฌญาอีสาน

เบญจศีลเบญจธรรม ได้ศึกษาถึงความหมาย ลักษณะ ประเภทความสำคัญของเบญจศีลเบญจธรรม และเบญจศีลเบญจธรรมที่ปรากฏในฌญาอีสาน ดังนี้

๓.๓.๑ ความหมายของเบญจศีลเบญจธรรม

๑) **เบญจศีล** เป็นธรรมคู่กันกับเบญจธรรม ตามความหมายในพระไตรปิฎก พระสารีบุตรเถระได้ให้ความหมายไว้ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายว่า ศีล คือ เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล ความสำรวมเป็นศีล ความไม่ล่วงละเมิดเป็นศีล ศีลเป็นที่รวมแห่งความสำรวม เป็นที่รวมแห่งความไม่ล่วงละเมิด เป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดในขณะสำรวมและไม่ล่วงละเมิดนั้น^{๗๖}

๒) **เบญจธรรม** เบญจธรรมหรือธรรม ๕ อย่างที่เรียกว่า กัลยาณธรรม หมายถึง ธรรมดี ธรรมฝ่ายดีหรือธรรมที่สะอาด จัดเป็นธรรมฝ่ายขาว ซึ่งเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกับธรรมฝ่ายดำ ได้แก่

(๑) **เมตตาและกรุณา** คือความรักใคร่ปรารถนาดี ให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ ๑

^{๗๖}ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

(๒) สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริตไม่ผิดกฎหมาย คู่กับศีลข้อที่ ๒

(๓) กามสังวร ความสังวรในกาม คือ ความสำรวมระวัง รู้จักยับยั้งชั่งใจและควบคุมตนเองในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ คู่กับศีลข้อที่ ๓

(๔) สัจจะ คือความสัตย์ ความซื่อตรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น คู่กับศีลข้อที่ ๔

(๕) สติสัมปชัญญะ คือความระลึกได้และความรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้รู้จักยับยั้งใจ คิดนึก รู้สึกรู้สีกว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ ๕^{๗๗}

๓.๓.๒ ลักษณะของเบญจศีลเบญจธรรม

เบญจศีล เบญจธรรม หมายถึง กัลยาณธรรม แปลว่า ธรรมที่มีความงามเป็นข้อปฏิบัติพิเศษที่ยิ่งขึ้นไปกว่าศีล ซึ่งเป็นสภาวะของผู้ทรงไว้แห่งความดี หรือเป็นผู้รักษาความดีไว้ด้วยการประกอบคุณความดี และลักษณะเบญจศีล เบญจธรรม มีความสัมพันธ์เชื่อมต่อกัน ดังนี้

๑. เมตตา กรุณา คู่กับ ศีลข้อที่ ๑ เว้นจากฆ่าสัตว์
๒. สัมมาอาชีวะ คู่กับ ศีลข้อที่ ๒ เว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้
๓. ความสำรวมในกาม คู่กับ ศีลข้อที่ ๓ เว้นจากการประพฤติดิฉินกาม
๔. ความซื่อสัตย์ คู่กับ ศีลข้อที่ ๔ เว้นจากการพูดเท็จ
๕. ความมีสติรอบคอบ คู่กับ ศีลข้อที่ ๕ เว้นจากการดื่มน้ำเมา สุราเมรัย^{๗๘}

เบญจธรรมนี้ ท่านได้จัดเป็นหมวดธรรมขึ้นมาในภายหลัง เพื่อข้อพึงปฏิบัติ ๕ ประการตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้า ปลอดภัย เพิ่มพูนความดีแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ อนึ่ง พุทธศาสนิกชนควรประพฤติปฏิบัติไปตามลำดับขั้น จากขั้นพื้นฐานเบื้องต้นจนกระทั่งถึงขั้นสูงสุด

๓.๓.๓ ประเภทของเบญจศีลเบญจธรรม

ประเภทของเบญจศีล หรือสิกขาบท ๕ แบ่งเป็น ๕ ประการ^{๗๙} คือ

- ๑) ปาณาติปาตาเวรมณี เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์

^{๗๗} อ.จตุกก. (ไทย) /๒๐๗-๒๐/๓๒๗-๓๓๓.

^{๗๘} จี.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

^{๗๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๐๓/๔๔๗.

๒) อทินนาทานาเวรมณี เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์

๓) กาเมสุมิฉฉาจาราเวรมณี เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉินในกาม

๔) มุสาวาทาเวรมณี เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ

๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณี เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

ส่วนเบญจธรรม หรือธรรม ๕ อย่างที่เรียกว่า กัลยาณธรรม หมายถึง ธรรมดี ธรรมฝ่ายดี หรือธรรมที่สะอาด จัดเป็นธรรมฝ่ายขาว ซึ่งเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกับธรรมฝ่ายดำ แบ่งเป็น ๕ ประการ^{๘๐} เช่นกัน ได้แก่

๑) เมตตาและกรุณา คือความรักใคร่ปรารถนาดี ให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ ๑

๒) สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริตไม่ผิดกฎหมาย คู่กับศีลข้อที่ ๒

๓) กามสังวร ความสังวรในกาม คือ ความสำรวมระวัง รู้จักยับยั้งชั่งใจและควบคุมตนเองในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ คู่กับศีลข้อที่ ๓

๔) สัจจะ คือความสัตย์ ความซื่อตรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น คู่กับศีลข้อที่ ๔

๕) สติสัมปชัญญะ คือความระลึกได้และความรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้รู้จักยับยั้งใจคิดนึก รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ ๕

เบญจศีลเบญจธรรมทั้งสองนี้หากจัดเป็นคู่ก็จะแบ่งเป็น ๕ ประการ คือ

๑) เว้นจากการฆ่าเบียดเบียนสัตว์ จะต้องเมตตากรุณา คือ ความรักและปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นมีความสุข และมีความสงสารคิดที่จะช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ภัยความเดือดร้อนทั้งปวง เอื้อเฟื้อและแบ่งปันน้ำใจให้สังคม มีจิตใจเมตตาปราณีต่อเพื่อนมนุษย์ หรือแม้กระทั่งต่อหมู่มสัตว์ทั้งหลาย คนที่มีความเมตตาปราณีมักจะมีหน้าตาที่ผ่องใส มีจิตใจอิมเม็บมีสง่าราศี ผิดกับคนที่มีจิตใจอาฆาตพยาบาทเบียดเบียนต่อผู้อื่น ความเมตตาอย่างไม่มีประมาณนี้ถือว่า เป็นตัวยาทิวิเศษในการที่จะเสริมความงามให้อย่างยิ่งยวด

^{๘๐}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๗-๒๑๓/๓๒๗-๓๓๓.

๒) เว้นจากการลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่นจะต้องมีสัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ไม่หลอกลวงหรือโกงคนอื่นให้เสียหายไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง ไม่ทรยศต่อสังคมประเทศชาติ เช่น ค้ายาเสพติดหรือค้าประเวณี เป็นต้นไม่เป็นคนลักเล็กขโมยน้อย อันจะก่อความเดือดร้อนตามมา เพราะการเห็นแก่สิ่งเล็กน้อย เห็นว่าไม่มีใครรู้เห็น แต่ถึงแม้ไม่มีใครรู้ ฟาดินก็รู้เห็นถึงแม้ฟาดินไม่รู้เห็น แต่เรารู้เราเห็น เป็นต้น การทำมาหากินที่สุจริตถึงแม้จะรวยช้า แต่ก็มีความสุขนาน ดีกว่าทุจริตประพฤติดิบชอบ รวยเร็ว แต่ก็อยู่ได้ไม่นาน อยู่ได้ด้วยความหวาดระแวงไม่มีความสุขหน้าตาที่ไม่ผ่องแผ้ว อันเกิดจากจิตใจที่ไม่สะอาด

๓) เว้นจากความเป็นชู้กับลูกเมียคนอื่นจะต้องกามสังวร คือ การสำรวมระวัง ควบคุมตนในเรื่องกามารมณ์ ความต้องการทางเพศให้พอเหมาะพอดี ไม่ให้หลงใหลในรูปเสียง กลิ่น รสสัมผัส ตามกระแสแพชชั่นนิยม ที่ผิดธรรมชาติทางหรือเกินพอดี จนทำให้ตนเอง ครอบครวั และสังคมต้องเดือดร้อน พอใจยินดีในคู่ครองตัวเอง ไม่มัวเมา เจ้าชู้จนเกินงาม ความคุม และยับยั้งอารมณ์ที่อาจจะก่อให้เกิดปัญหา รักษาจิตของตนให้ดี ไม่ให้อารมณ์อยู่เหนือเหตุผล เพราะบางครั้งอำนาจของอารมณ์อาจทำให้อนาคตพังทลายลงได้ในพริบตา นำมาซึ่งความน่ารังเกียจต่อผู้พบเห็น ฉะนั้นจะทำอะไรก็ให้อยู่ในความพอดี เมื่อพอดีก็จะพองามที่แท้จริงก็จะตามมา

๔) เว้นจากการพูดเท็จจะต้องมีสัจจะ คือ มีความซื่อสัตย์สุจริต ซื่อตรงต่อหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ จริใจต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่สับปลับกลอกที่เรียกว่าหน้าไหว้หลังหลอก เป็นคนตรงต่อหลักการและความถูกต้อง การเป็นคนมีสัจจะ จะเป็นเสน่ห์อย่างมากในการเข้าสังคม เป็นที่เชื่อถือของคนในสังคม ไม่ว่าใครก็ตามจะให้ความไว้วางใจ อย่างไม่รีรอ นับเป็นความดีงามที่มีผลสำคัญต่อชีวิต และหน้าที่การงานอันจะส่งผลถึงอนาคตและความมั่นคงในชีวิต

๕) การเว้นจากเสพสิ่งมีนเมายาเสพติดจะต้องมีสติสัมปชัญญะ คือ ฝึกตนให้เป็นคนหนักแน่นในอารมณ์ รู้จักยั้งคิด และควบคุมความรู้สึกละตัวอยู่เสมอว่าสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำ สิ่งใดมีคุณสิ่งใดให้โทษ และมีประโยชน์และไร้สาระ ตลอดจนระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาทในทุกลมหายใจเข้าออก มีสติรู้ตัวอยู่ทุกขณะจิต คิดไม่ผิดพลาด พูดไม่ผิดพลาด และทำไม่ผิดพลาด การมีสตินับว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตอย่างมาก ความระลึกได้ และความรู้สึกตัวในทุกขณะที่กระทำ จะก่อให้เกิดความผิดพลาดน้อย หรือแทบจะไม่มีเลย การมีสตินั้น เป็นข้อสำคัญที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอน เพราะสติเป็นหัวใจของทุกอย่าง ของทุกการกระทำ หรือที่เรียกว่า สมภาติ การฝึกสตินั้นเอง เมื่อฝึกสติบ่อยเข้า ความหลงมัวเมาในมามา ก็จะไม่มี เมื่อไม่มีความหลง การรู้ตามความเป็นจริงก็จะเกิดขึ้นมา และเมื่อใดที่มีสติรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จิตก็จักไม่มีความทุกข์ เมื่อไม่มีความทุกข์ ความสุขก็จะ

บังเกิด เมื่อสุขบังเกิด ความสบายใจ ความผ่องใส แซ่มนชื่น ความปิติ เอิบอิ่ม ที่ปรากฏในจิตใจ ก็จะแสดงออกมาทางสีหน้า กิริยาท่าทาง ที่เรียบร้อย งดงาม ความสวยงามที่แท้จริงก็จะเกิดขึ้น

๓.๓.๔ ความสำคัญของเบญจศีลเบญจธรรม

ความสำคัญของเบญจศีลเบญจธรรม คือ เบญจศีลเป็นข้อเว้น ไม่พึงปฏิบัติ คู่กับ “เบญจธรรม” อันเป็นข้อพึงปฏิบัติรักษาเบญจศีลให้บริบูรณ์ควรกระทำพร้อมกับรักษาเบญจศีลด้วยการรักษาเบญจธรรมข้อปฏิบัติห้าประการตามคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้า ปลอดภัย ปลอดภัย เพิ่มพูนความดีแก่ผู้ทำ เพราะฉะนั้น ศีล ๕ จึงถือว่าเป็นมนุษย์ คือธรรมที่จะให้คนเป็นมนุษย์ ที่ได้ขึ้นชื่อว่ามนุษย์เพราะมีจิตใจสูง คือรู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักสิ่งที่เป็นคุณเป็นโทษ รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และหาประโยชน์มิได้ ต่างจากสัตว์ดิรัจฉาน เพราะสัตว์ดิรัจฉานนั้น แปลว่า ผู้เจริญทางขวาง ส่วนมนุษย์แยกเป็น ๒ ศัพท์ คือ มานะกับอสุสยะ เมื่อสนธิกันเข้าก็สำเร็จเป็นมนุษย์แปลว่าผู้มีใจสูงคือมีพื้นเพแห่งความเป็นผู้รู้ มีมันสมอง มีความคิดสร้างสรรค์กว่าระดับสัตว์ดิรัจฉานทั่ว ๆ ไป ดังนั้นการจะวัดคนกับสัตว์จึงต้องวัดกันที่พื้นฐานคือศีล ๕

มนุษย์มีพื้นฐานด้านจิตใจต่างไปจากสัตว์ดิรัจฉานประการแรก คือความเมตตากรุณา สัตว์ทั่วไปมีความโหดร้ายเป็นพื้นฐาน ส่วนมนุษย์ มีความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานของใจ เช่น พ่อแม่มีความเมตตากรุณาต่อบุตรธิดา สามภรรยาที่ความรักใคร่สมัครสมานกัน ศีลมีความเคารพนับถือครูอาจารย์ ครูอาจารย์มีความปรารถนาดีต่อศิษย์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้รักษาศีลข้อที่หนึ่ง ด้วยมีความก่เพื่อให้รักษาพื้นเพดั้งเดิมของมนุษย์ไว้ ได้แก่ ความเมตตากรุณา อันเป็นปกติของมนุษย์ที่จะต้องทำให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผู้มีสติปัญญา ย่อมต้องรู้จักประกอบสัมมาอาชีพ การรักษาวาจาใจเป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น ไม่ประพฤติก่อวุ่นวายละเมิดคุ้มครองของผู้อื่น พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาอย่างถ่องแท้แน่นอนว่า การเสพของมีนเมาทุกอย่าง ทุกชนิด ล้วนเป็นทางก่อให้เกิดทุกข์โทษภัยพิบัติทั้งนั้น เพราะเป็นการทำลายทรัพย์ ทำลายไมตรี ทำลายสุขภาพพลานามัย ทำลายเกียรติยศ และศักดิ์ศรี และทำลายสติปัญญา การเสพของมีนเมาเป็นมาแห่งการขาดสติ คนที่เสพติดจนเมาแล้ว ย่อมประมาท ลืมตัวไร้ความสำนึกผิดชอบชั่วดี

๓.๓.๕ เบญจศีลเบญจธรรมที่ปรากฏในพญาวาสน

เบญจศีลเบญจธรรมที่ปรากฏในพญาวาสน อันแฝงไว้ด้วยหลักในการดำเนินชีวิตโดยสอดคล้องกับหลักเบญจศีลเบญจธรรม มีดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

โลกมันตั้งเที่ยงหมั่น	คือ เกิด แก่ เจ็บตาย แท้หนา
เป็นผู้ชายคะนึ่งคืด	เกิดตายให้เห็นแจ้ง
ศิลป์ห้าศิลป์แปดนั้น	โลกแต่งแต่ปะถม แท้ตาย
ในศิลทานเฮาหมั่น	คะนึ่งให้เห็นแจ้ง
ขายนั่นวันชั่วไว้	เฮ็ดแต่ทางดี
อย่าประมาทศิลทาน	ชาติชายสกุลกล้า ^{๑๑}

ความหมาย ในโลกนี้มีเกิดแก่เจ็บตายเป็นสัจธรรม เกิดเป็นลูกผู้ชายต้องหมั่นคิดคำนึงให้เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องนี้ อนึ่งศิลป์ห้า ศิลปะแปด นั้นมีมาตั้งแต่ก่อนแล้ว ต้องหมั่นรักษาศิล และทำบุญทำทาน เว้นการทำชั่วทำแต่ความดี อย่าประมาทในศิลทาน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นชายสกุลกล้า ซึ่งในผญาเรื่องการรักษาศิล ๕ สอดคล้องกับเบญจศีล

ตัวอย่างที่ ๒

“ยังได้คิดสะลาดฮู้	ในฮ่อมคองท่า
มีแต่จงใจคืด	ต่อสินทานแท้
ทั้งบ่คิดโลบเลี้ยว	ใจต่างจากผัว
กานเฮื่อนมี	ค่อยทำเพียรสร้าง
ยิ๊งนั้นเพิ่นหากลือชา	เท่าเถิงเมืองเทวะโลก
ทุกแหล่งหล้า	ยอเยื่องแท้ตาย ^{๑๒}

อธิบายคำศัพท์

คิดสะลาด หมายถึง คิดฉลาด, ฮู้ หมายถึง รู้, ฮ่อม หมายถึง ช่องทาง, คองท่า หมายถึง คลองธรรม

^{๑๑}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, ฆะทยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

^{๑๒}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, ฆะทยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๗๗.

ความหมาย เจ้านายดีคือเจ้านายผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีเมตตาปราณี ไม่ห่มแหงรังแก ทบ
ต้อยตบตี จะแต่งตั้งโยกย้ายเลื่อนตำแหน่งใคร ก็ไม่เห็นแก่เงินทองข้าวของ ซึ่งสอดคล้องกับเบญจศีล
เบญจธรรมข้อที่ ๒ คือเมตตากรุณา

ตัวอย่าง ๕

“น้ำเย็นปลาช้อน น้ำร้อนปลาพาย”^{๘๘}

อธิบายคำศัพท์

ช้อน หมายถึง ตกคลิก ปลาที่น้ำกำลังจะแห้งมาออกันเรียก ปลาช้อน^{๘๙}

พาย หมายถึง หนีไป, แหกไป^{๙๐}

ความหมาย พ่อบ้านแม่เรือนที่ประกอบด้วยพรหมวิหาร มีเมตตาปราณจะให้ลูกหลาน
อยู่เย็นเป็นสุข มีกรุณาคือ มีใจสงสารช่วยเหลือลูกหลานให้พ้นทุกข์ มีมุทิตา คือ ยินดีต่อลูกหลานผู้ที่
ทำความดี มีอุเบกขา คือ วางตนเป็นกลางในเมื่อลูกหลานทำผิดซึ่งไม่มีทางที่จะช่วยเหลือได้ ไม่แข่งขัน
หักกระดูก พ่อแม่ที่ประกอบด้วยคุณธรรมดังกล่าว ลูกหลานจะมาปฏิบัติดูแล ถ้าพ่อแม่ปราศจาก
คุณธรรมนี้ลูกหลานจะไม่อยู่อาศัย จะพากันหลบหนีไป ถึงเวลาตายก็จะมีลูกหลานงานปลงศพ ซึ่ง
สอดคล้องกับเบญจศีลเบญจธรรมข้อที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๖

“เที่ยวทางไกล เหลียวหลังเหลียวหน้า

คิดสู่ขั้นดีแล้วจ้งนอน”^{๙๑}

อธิบายคำศัพท์

เที่ยวทาง หมายถึง เดินทาง, ไกล หมายถึง ไกล, คิดสู่ขั้น หมายถึง คิดทบทวนให้ดี^{๙๒}

^{๘๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๘๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^{๙๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๕.

^{๙๑}บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, ฆะยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๒๑๙.

^{๙๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

ความหมาย ถ้าจะเดินทางไกลต้องแลไปข้างหน้าและเหลียวดูข้างหลัง และก่อนนอนต้องคิดถึงการกระทำของตนในวันนั้น ๆ ว่ามีอะไรดีอะไรบกพร่องน่าจะแก้ไขก่อนจึงค่อยหลับ ซึ่งสอดคล้องกับเบญจธรรมข้อที่ ๕

สรุป เบญจศีลเบญจธรรมที่ปรากฏในผญาอีสาน สอนให้เข้าใจธรรมมีจิตใจมั่นคงเอาใจใส่ในการรักษาศีล คนที่ยึดมั่นศีล คนทั่วไปก็ยกย่อง เมื่อจากโลกนี้ไปแล้วก็จะไปเกิดในสวรรค์ ชื่อสัตย์ ไม่คิดนอกใจกัน ไม่พูดเท็จไร้สัจจะ มีเมตตาปราณี ไม่ห่มแหงรังแกผู้น้อย ผู้นำครอบครัวต้องมีพรหมวิหาร ๔ และสอนให้รู้จักคิดพิจารณา มีสติสัมปชัญญะให้ถึถ้วนในการกระทำของตน

๓.๔ อริยมรรคที่ปรากฏในผญาอีสาน

อริยมรรค ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็นความหมาย ลักษณะ ประเภท ความสำคัญของอริยมรรค และอริยมรรคที่ปรากฏในผญาอีสาน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ความหมายของอริยมรรค

อริยมรรค ซึ่งมาจากการผสมกัน หรือในทางหลักไวยากรณ์บาลีว่า สมาส คือผสมรวมกัน เป็นความหมายใหม่ ในที่นี้อริยมรรคแยกออกเป็น อริย กับ มรรค มีอธิบายว่า คำ อริย มาจาก หนธาตุในความว่า พระอริยะ (หีสาย) ลง อ ปัจจัย มีรูปวิเคราะหว่า “กิเลสทโย หนตติ อรโห, โส เอว อริโย” แปลว่า ผู้เบียดเบียนกิเลสเป็นต้น ชื่อว่า อริยะ และวิเคราะห์ว่า “อรติ อธิจจติ มคคผลธมเมติ อริโย” แปลว่า หรือผู้บรรลุมรรคธรรมและผลธรรมชื่อว่า อริยะ คือ อร ธาตุ ในความหมายของคมนะ ลง ญ ปัจจัยแล้วลง อิ อาคม มีตัวอย่างว่า “อริโย น รมติ ปาเป”^{๙๓} แปลว่า พระอริยะย่อมไม่ยินดีในบาป

มรรค มีชื่อเต็มว่า อัฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ ที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ คือพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ หรือมรรคอันประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ อย่าง

นอกจากคำว่า “อริยะ” แล้วยังมีอีกศัพท์ที่แปลว่าพระอริยะเหมือนกันคือศัพท์ว่า “อริคต” ซึ่งมาจาก อริ อุปสัคที่แปลว่า ยิ่ง ใหญ่ ทัฬ กับ คมฺ ธาตุ ในความหมายว่า พระอริยะ (คติมฺหิ) ลง ต ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า “อริคจฺจิตฺถาติ อริคโต” แปลว่า ผู้บรรลุลแล้ว ชื่อว่า อริคตะ คือลบ ม ที่สุด ธาตุเสีย ใน ๒ บทนี้ ท่านหมายถึงพระอริยบุคคลทั่วไปที่ไม่ได้รับยกย่องให้เป็นเอตทัคคะด้านใดด้านหนึ่ง มี ๘ จาพวก คือ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล

^{๙๓}ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๕/๒๑/๓๔.

พระอนาคามิมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผล^{๙๔} แต่คำว่า มรรค และ มคฺค จะมีความต่างกันโดยพยัญชนะแต่ความหมายเป็นอย่างเดียวกัน คำว่า มคฺค ซึ่งมาจากรากศัพท์ว่า มชฺช ที่แปลว่า ถนน ทาง มรรค มคฺค ลง ณ ปัจจัยในนามกิตก์ ลง ณ ปัจจัยเสียแล้ว แปลง (อาเทศ) ชฺช เป็น คฺค ลง สิ ปฐมาวิภัติ สำเร็จเป็น มคฺโค มีรูปวิเคราะห์ว่า “ปถิเกหิ มชฺชเต นิตติณ กรียเตติ มคฺโค” แปลว่า ทางที่คนเดินทางพากันทำให้สะอาดไม่ให้มีหญ้าขึ้น ชื่อว่า มคฺคะ (มคฺค ในความหมาย อนุเวสเน ลง อ ปัจจัย)

มรรคนี้ ชื่อว่า อริยะ เพราะห่างไกลจากกิเลส เพราะเป็นไปเพื่อละข้าศึก เพราะเป็นมรรค ที่พระอริยะแสดงไว้บ้าง เพราะให้เป็นไปเพื่อความเป็นพระอริยะบ้าง (มรรค) ชื่อว่ามีองค์ ๘ เพราะ ประกอบด้วยองค์ ๘ และจะพ้นไปจากองค์หาได้ไม่ เปรียบเหมือนเครื่องดนตรี ประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ ชื่อว่ามรรคเพราะห่างไกลสทั้งหลายไปบ้าง ดำเนินไปสู่นิพพานบ้าง อนุบุคคลผู้ต้องการนิพพานแสวงหา บ้าง อนุบุคคลผู้ต้องการนิพพานพึงดำเนินไปบ้าง^{๙๕}

๓.๔.๒ ลักษณะของอริยมรรค

ลักษณะของอริยมรรคนั้น กล่าวตามลักษณะที่เกิดขึ้นในแต่ละองค์ของมรรคทั้ง ๘ ข้อ สรุปได้ ดังนี้

๑) **สัมมาทิฐิ** ได้แก่ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม^{๙๖}

๒) **สัมมาสังกัปปะ** ได้แก่ ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์^{๙๗}

^{๙๔}พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อริยานวรรณนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔๒.

^{๙๕}ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๐๔-๐๕.

^{๙๖}อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๔๗/๙๓.

^{๙๗}อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๔๘/๙๔.

๓) สัมมาวาจา ได้แก่ ความงัด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำการไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งวิทจริต ๔ การกล่าววาจาชอบ^{๙๘}

๔) สัมมกัมมันตะ ได้แก่ ความงัด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำการไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจริต ๓^{๙๙}

๕) สัมมาอาชีวะ ได้แก่ ความงัด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำการไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ^{๑๐๐}

๖) สัมมาวายามะ ได้แก่ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวย ความพยายาม ความอดสาหัส ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่น อย่างไม่ทอดถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ^{๑๐๑}

๗) สัมมาสติ ได้แก่ ความตามระลึก ความทวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม^{๑๐๒}

๘) สัมมาสมาธิ ได้แก่ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย^{๑๐๓}

แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของอริยมรรคที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มี ๒ ลักษณะ^{๑๐๔} คือ ลักษณะที่ไม่ควรปฏิบัติ และลักษณะที่ควรปฏิบัติ

๑) ลักษณะที่ไม่ควรปฏิบัติ มี ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) และอัตตakilมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) ซึ่งทั้งสองอย่างนี้เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

^{๙๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๙๙/๙๔.

^{๙๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๐/๙๔.

^{๑๐๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔.

^{๑๐๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๒/๙๔.

^{๑๐๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๓/๙๔-๙๕.

^{๑๐๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๔/๙๕.

^{๑๐๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

๒) ลักษณะที่ควรปฏิบัติ (มัชฌิมาปฎิปปา) ข้อปฏิบัติที่ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น หมายถึง มรรคมืองค์ ๘ คือหลักธรรมในอริยมรรคมี ๘ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ลักษณะที่ควรปฏิบัติ คือ ความชอบหรือความถูกต้องเหมาะสมกับความเห็นความคิด การพูด การกระทำ การเลี้ยงชีพ ความพยายาม สติ และตั้งใจมั่น

๓.๔.๓ ประเภทของอริยมรรค

อริยมรรค หรือมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งหมายถึงข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสจำแนกไว้ ๘ ประการ ได้แก่

๑) **สัมมาทิฐิ** (ความเห็นชอบ) ได้แก่ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ รู้จักอาหารทั้ง ๔ อันได้แก่ รู้จักว่าอาหาร คือคำข้าว ซึ่งเป็นของหยาบ เป็นอาหารของกาย รู้จักว่าผัสสะ เป็นอาหารของเวทนา รู้จักมโนสัญญาเจตนาคือความจงใจว่าเป็นอาหารของกรรม และรู้จักวิญญาณว่าเป็นอาหารของนามรูป^{๑๐๕} เป็นอริยมรรคข้อแรกในอริยมรรคมืองค์ ๘ เป็นมรรคที่สำคัญคือเป็นหัวหน้าแห่งอริยมรรคที่เหลือว่าจะมีอริยมรรคข้ออื่น ๆ เกิดขึ้นตามมา ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพพนิมิตฉันใด สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพพนิมิตเพื่อการตรัสรู้เป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ประการ ฉะนั้น^{๑๐๖}

๒) **สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ) หมายถึง ความดำริชอบ^{๑๐๗} ความดำริอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญา คือสามารถยกจิตขึ้นสู่มหากุศล และสามารถยังจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับสติปัญฐาน ๔

๓) **สัมมาวาจา** (เจรจาชอบ)^{๑๐๘} หมายถึง ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔) **สัมมากัมมันตะ** (กระทำชอบ) หมายถึง ทำการชอบ หรือ ทำงานชอบ ได้แก่การกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกายสามอย่าง ทำการงานถูกต้องตามทานองคลองธรรม คือ การงานที่ทาทางกาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ประพฤติผิดในกาม

^{๑๐๕}ม.ญ.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๐๙.

^{๑๐๖}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๗/๖๑๗.

^{๑๐๗}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๖/๓๘๑.

^{๑๐๘}อ้างแล้ว.

๕) **สัมมาอาชีวะ** (เลี้ยงชีพชอบ) หมายถึง การละมิจฉาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ

๖) **สัมมาวายามะ** (ความเพียรชอบ) หมายถึง ความเพียรพยายามประคองจิตไว้ มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ความภักดี ความไพบูลย์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๑๐๙}

๗) **สัมมาสติ** (ความระลึกชอบ) หมายถึง ความพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิตและธรรมอยู่เสมอ ๆ มีความเพียร สัมผัสปัญญะ กำจัดอภิชณาและโทมนัสได้^{๑๑๐}

๘) **สัมมาสมาธิ** (ความมีจิตตั้งมั่นชอบ) หมายถึง ความมีจิตตั้งใจตั้งมั่น สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๑๑} องค์ธรรมของสัมมาสมาธิ คือ การบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

มรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นหนทางที่สามารถนำไปสู่การบรรลुरुธรรม และนิพพานได้ จัดว่าเป็นพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา อันเป็นสาเหตุให้เกิดผลแห่งพรหมจรรย์^{๑๑๒} และผลแห่งพรหมจรรย์ก็คือการบรรลुरुธรรมอันได้แก่ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผลนั่นเอง ดังนั้น มรรคจึงเป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในไตรสิกขา โดยที่มรรคมืองค์ ๘ นี้ เมื่อสรุปเข้าในหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ก็สามารถสังเคราะห์ได้ดังนี้คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะจัดเข้าในศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิจัดเข้าในสมาธิ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจัดเข้าในปัญญา^{๑๑๓}

๓.๔.๔ ความสำคัญของอริยมรรค

ความสำคัญของอริยมรรค ได้กล่าวถึงปฏิบัติทำให้ถึงความดับทุกข์ และผลของการปฏิบัติตามหลักอริยมรรค ดังนี้

๑) ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

^{๑๐๙}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๑๑๐}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๑๑๑}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๔๗/๒๒๓., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๔๔.

^{๑๑๒}ส.ม. (บาลี) ๑๙/๖/๖., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖/๙.

^{๑๑๓}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๖๒/๔๑๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

อริยมรรคจัดว่าเป็นธรรมที่นำไปปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ เพราะความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และสิ้นโมหะ^{๑๑๔} เรียกว่า นิพพานนั้น ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงนิพพานได้ นั่นก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ในสัมมาทิฎฐิสูตร^{๑๑๕} ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งธรรมหลายประการ คือ ๑) อาหาร ๒) ทุกข์ ๓) ขราและมรณะ ๔)ชาติ ๕) ภพ ๖) อุปาทาน ๗) ตัณหา ๘) เวทนา ๙) ผัสสะ ๑๐)อายตนะ ๑๑) นามรูป ๑๒) วิญญาณ ๑๓) สังขาร ๑๔) อวิชชา ๑๕) อาสวะ

นอกจากนั้นในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก^{๑๑๖} ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นปฏิบัติให้เข้าถึงธรรมหลายประการ ทำให้แจ้งพระนิพพาน พระอรหันต์ละราคะ โทสะ และโมหะ กำหนดทุกข์ให้ ความโล่งใจ กำหนดรู้ เจตนาทั้ง ๓ ละอาสวะ อวิชชา ตัณหา โมหะ อุปาทาน กำหนดรู้ภพทุกข์ และกำหนดรู้สัkkายทิฎฐิ

๒) ผลของการปฏิบัติตามหลักอริยมรรค

ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมในอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ชื่อว่า ดำเนินตามทางสายกลาง หรือเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง ย่อมประสบผลสำเร็จ คือยังมรรค ผล นิพพานให้เกิดขึ้นได้คือ

มรรคชื่อว่าสัมมาทิฎฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะมีสภาวะตรึกตรอง ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะมีสภาวะกำหนด ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมากัมมันตะ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาอาชีวะ เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาวายามะ เพราะมีสภาวะระคองไว้ ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาสติ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น ย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมเกิด มรรคย่อมเกิดอย่างนี้^{๑๑๗}

มรรคที่เจริญทำให้มีขึ้นแล้วย่อมละสังโยชน์ และทำอนุสัยให้สิ้นไป ละสังโยชน์ ๓ นี้ คือ สัkkายทิฎฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาส อนุสัย ๒ คือ ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉาอนุสัยย่อมสิ้นไปด้วย

^{๑๑๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๑๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙-๑๐๔/๘๑-๑๐๐.

^{๑๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔-๓๒๘/๓๓๕-๓๔๖.

^{๑๑๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๕.

โสดาปัตติมรรค ย่อมละสังโยชน์ ๒ นี้ คือ กามราคสังโยชน์และภวีสังโยชน์ส่วนหยาบ ๆ อนุสัย ๒ นี้ คือ การาคานุสัยและภวีสังโยชน์ส่วนหยาบ ๆ ย่อมสิ้นไปด้วยสกทาคามิมรรค

ย่อมละสังโยชน์ ๒ นี้ คือ กามราคสังโยชน์และภวีสังโยชน์ ส่วนละเอียดย อนุสัย ๒ นี้ คือ การาคานุสัยและภวีสังโยชน์ ส่วนละเอียดย ๆ ย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค ย่อมละสังโยชน์ ๕ นี้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา อนุสัย ๓ นี้ คือ มานานุสัย ภวีสังโยชน์ และอวิชชา-
 นุสัย ย่อมสิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค^{๑๑๘}

พระสกทาคามี คือ พระอริยบุคคลที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครบ ๑๖ ญาณในรอบแรก แล้วยังเพียรกำหนดวิปัสสนากรรมฐานต่อวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น

พระอนาคามีบุคคล คือ พระอริยบุคคลที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครบ ๑๖ ญาณในรอบแรกแล้ว ยังเพียรกำหนดวิปัสสนากรรมฐานต่อ จนวิปัสสนาญาณบังเกิดขึ้น มีอินทรีย์แก่กล้าเป็น ทวิคุณจนบรรลุเข้าสู่มรรคที่ ๒ และที่ ๓ ได้ คือ ตั้งแต่ญาณที่ ๔ อุทยัพพญาณจนญาณที่ ๑๒ อนุโลม ญาณ ซึ่งวิปัสสนาญาณนั้นเกิดขึ้น

พระอรหันต์เป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เป็นผู้มีขันธสันดานบริสุทธิ์หมดจดอย่าง สมบูรณ์ ดังนั้น ท่านจึงไม่มีกิเลสอันเป็นเชื้อให้ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในภพทั้งหลายอีก เมื่อดับขันธทั้ง ๕ อันเป็นวิบากขันธครั้งสุดท้ายแล้วก็ปรินิพพาน ไม่มีเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป^{๑๑๙}

พระอรหันต์ คือ พระอริยบุคคลผู้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดคืออรหัตตมรรค อรหัตตผล สามารถละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) ได้อีก ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา รวมเป็นละสังโยชน์ได้ทั้งหมด

กล่าวสรุปโดยความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ เป็นข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลางที่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระอริยเจ้าทั้งหลายดำเนินไปสู่ความดับ ทุกข์ ในอริยวัฏสปีฏิปทาได้แสดงไว้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาก่อน ภายหลังต่อมายังเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณผลญาณ และนิพพานในที่สุด^{๑๒๐}

^{๑๑๘}พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๕-๖.

^{๑๑๙}สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวัฏสปีฏิปทา : ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่ง พระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๒๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

ผลาบายนี้ สือให้เห่นหลักสัจธรรมของชีวิตที่เกดแล้วก็ต้งตาย เป็นการสอนให้ทำ ความเห่นให้ถูกต้งในทางที่ขอบประกอบด้วยปัญา พิจารณาเห่นถึงความถูกต้งดิงตามหลัก อริยมรรคข้อสมมาทิกฎ

ตัวอย่างที่ ๓

“เฮาว่าเฮาดีแล้ว	ยามเฮาเป็นหนุ่ม
แยงแวนหัวยุ่มยุ่ม	แยงแล้วเปิดบ่เป็น
เถิงเมื่อยามเฮาเฒ่า	แยงเงาเป็นตาหน่าย
เป็นพัยยัย พัยยาย	มีหม่องทัวโต
เหลียวเบิงสองฝ่ายแก้ม	หัวแย้มแย่งคือ” ^{๑๒๗}

อธิบายคำศัพท์

แยง หมายถึง ส่องกระจก เรียก แยกแวน^{๑๒๘} หม่อง หมายถึง บริเวณ, ย่าน, แถว, บริเวณ ที่เป็นหลุมเล็ก ๆ ตื้น ๆ เรียก หม่อง^{๑๒๙} เบิง หมายถึง จ้องดู, มองดู, แหงนหน้าดู^{๑๓๐}

ความหมาย เมื่อคราวคนเรายังเป็นหนุ่มสาว ดูกระจกแล้วยิ้มใส่ ดูอะไรสดใสไปหมด แต่ พอแก่ตัวมาแล้ว ร่างกายมีแต่ความเหี่ยวแห้งไม่มีอะไรน่าดู เมื่อวัยหนุ่มสาวเป็นวัยที่ต้องสร้างหลักปัก ฐานให้มั่นคง จะทำสิ่งใดงานใดก็ให้รับทำ เพราะเมื่อวัยชรามาถึงแล้ว แม้คิดได้ก็ทำอย่างที่ตนคิดไม่ได้ จึงไม่ควรรื้ออให้แก่เฒ่า เป็นการสอนให้รู้จักมีความดาร์ที่ชอบ คือ สมมาทิกฎ เห่นถูกต้งตามหลักการ ในอริยมรรค

ตัวอย่างที่ ๔

“ความดีฝังไว้เก้าสอก	ความชั่วสั๊กออกเก้าว่า” ^{๑๓๑}
----------------------	--

อธิบายคำศัพท์

^{๑๒๗}ปรีชา พินทอง, ไภยชาติโบราณอีสาน, หน้า ๓๑๒.

^{๑๒๘}ปรีชา พินทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๓๔๔.

^{๑๒๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๐.

^{๑๓๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๙.

^{๑๓๑}บุญเกิด พิมพ์รเมธากุล, ฆะยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๒๙.

ความดี หมายถึง ความดี, ความชั่ว หมายถึง ความชั่ว, สักออก หมายถึง ตัดออก^{๑๓๒}

ความหมาย ความดีให้ฝังลึกไว้ลึกแก่ศอก ความชั่วให้ตัดทิ้งออกไปให้ไกลกว่า ฌญาบ
นี้เป็นการเตือนตนให้ดำรงอยู่ในความดี รับผิดชอบต่อความดีใส่ตัวไว้มาก ๆ ส่วนความชั่วให้รีบตัดทิ้งไปให้ไกล
ตัว ซึ่งสอดคล้องกับสัมมาสังกัปปะ

ตัวอย่างที่ ๕

“อันหนึ่ง ยามเมื่อวาทาณ ไหวพ้อหอมม่วน

อย่าได้ไขปากด้าน เปียงพัน เพ็นหลาย พ้ออ่อน”^{๑๓๓}

อธิบายคำศัพท์

วาทาณ หมายถึง พูดกับคนอื่น, พ้อหอมม่วน หมายถึง หวานหูฟังแล้วชื่นใจ

เปียงพัน หมายถึง คุยโวโอ้อวด^{๑๓๔}

ความหมาย เวลาพูด ขอให้พูดแต่คำไพเราะอ่อนหวาน ให้หวานหูผู้ฟัง อย่าได้คุยโวโอ้อวด
เกินคนอื่น ฌญาบนี้เป็นคติเตือนใจในเวลาพูดจากับคนทั่วไป ซึ่งสอดคล้องกับสัมมาวาจา เจริญชอบ

ตัวอย่างที่ ๖

“หลมแ่งหา หลมขาสอด”^{๑๓๕}

อธิบายคำศัพท์

หลม หมายถึง ช่อง, ปล่อง มีช่องมีหนทางที่ไหนก็ไปที่นั่น^{๑๓๖}

ความหมาย ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ มีทางไหนที่จะได้ข้าวของเงินทองมากินมาใช้ ขอให้
เป็นทางสุจริต จะเป็นงานหนักงานเบา งานยากงานง่าย จะอยู่ใกล้หรือไกล เรามองเห็นมีที่ไหนจงรีบ

^{๑๓๒} อ่างแล้ว.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓.

^{๑๓๔} อ่างแล้ว.

^{๑๓๕} ปรีชา พิณทอง, ไขภาคิตโบราณอีสาน, หน้า ๑๓๐.

^{๑๓๖} ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๓๒),

ฉกฉวยโอกาส ถึงจะลำบากตรากตรำก็จงใช้ความเพียรพยายามหาเอามากินมาใช้ให้จงได้ เป็นการสอนให้ดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะ

ตัวอย่างที่ ๗

“แดดออกหมอกวาย”^{๑๓๗}

อธิบายคำศัพท์

วาย หมายถึง หหมด, ลื่น, ตาย^{๑๓๘}

ความหมาย แดดเปรียบเหมือนความสว่าง หมอกเปรียบเหมือนความมืด หรือแดดเปรียบเหมือนความดี หมอกเปรียบเหมือนความชั่ว ถ้าความสว่างมีในที่ใด ความมืดไม่มี ณ ที่นั้น หรือความดีมีในที่ใด ความชั่วไม่มี ณ ที่นั้น เราต้องการความสว่างหรือต้องการความดี จงขับไล่ความมืด หรือความชั่วให้ออกไปจากใจของเรา ซึ่งสอดคล้องกับสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ

ตัวอย่างที่ ๘

“ตัดหวายอย่าไว้นှอ ฆ่าพ่ออย่าไว้นှอ”^{๑๓๙}

ความหมาย บาปบุญก็มีพ่อแม่เหมือนกันกับคน ถ้าไม่มีพ่อแม่ก็ไม่มีการเกิด บาปเป็นของไม่ดี คนเราจึงต้องฆ่าคือการละเว้นพ่อแม่ของบาปซึ่งก็คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง โภภะ โลภ โกรธ หลง สามอย่างนี้เป็นทั้งพ่อทั้งแม่ของบาป ลูกของบาป ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิฉณา ถ้าเราจะตัดบาปสละละเว้นจากบาป เราต้องฆ่าลูก คือหน่อของมันด้วย หากไม่ฆ่าลูกเดี๋ยวมันจะเกิดเป็นหน่อขึ้นมาอีก เหมือนจะตัดหวาย ถ้าไม่อย่าให้หวายเกิดอีกต้องตัดหน่อหวายด้วย ความเพียรพยายามละเว้นจากบาปดังกล่าวสอดคล้องกับสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ

ตัวอย่างที่ ๙

“ฮักศีลเอาไว้

ภาวันนาเห็ดใจเพียง

สลึงเดียวกะบ่ได้ซื้อ

เสียเงินข้าจั่งแม่นบุญ

สมณะวิปัสสนาพร้อม

เป็นการไกลกิเลส

^{๑๓๗}ปรีชา พินทอง, ไชยชาติโบราณอีสาน, หน้า ๗๘.

^{๑๓๘}ปรีชา พินทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๗๐๙.

^{๑๓๙}ปรีชา พินทอง, ไชยชาติโบราณอีสาน, หน้า ๗๙.

ละให้หลุดลัดให้เกลี้ยง ผลได้แม่นนิพพาน”^{๑๔๐}

อธิบายคำศัพท์

เฮ็ด หมายถึง ทำ^{๑๔๑} ซ้ำ หมายถึง ทำแล้วทำอีก พุดแล้วพุดอีก คิดแล้วคิดอีก^{๑๔๒}

ความหมาย คือ ควรรักษาศีลภาวนาทำใจให้ดีอยู่ในธรรม เพราะไม่ได้ลงทุนซื้อด้วยเงินอะไร และควรทำสมณะวิปัสสนาให้ใจเย็นเป็นสุข ห่างไกลจากกิเลส ให้หลุดพ้นจนถึงนิพพาน ข้อความนี้ได้เห็นถึงการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงสัจธรรม ซึ่งสอดคล้องกับสัมมาสติและสัมมาสมาธิ

สรุป อริยมรรคที่ปรากฏในฌณาสาน สอนให้ปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา เดินทางสายกลาง ทำความเห็นให้ถูกต้องในทางที่ขอบประกอบด้วยปัญญา รับผิดชอบต่อชีวิตตั้งแต่ยังหนุ่มสาวยังมีเรี่ยวแรงกำลัง เป็นการสอนให้รู้จักมีความดำริที่ขอบ ละเว้นความชั่ว พุดในสิ่งที่ถูกที่ควร ที่เกิดประโยชน์ หาเลี้ยงชีพในทางสุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียร รวมทั้งให้เพียรพยายามทำความดีเพื่อละเว้นความชั่วออกจากใจ โดยเปรียบเทียบกับแดดเหมือนกับแสงสว่าง หมอกเปรียบเหมือนความมืด และสอนให้มีความเพียรพยายามละเว้นจากบาปให้หมดสิ้นไป จนหลุดพ้นบรรลุถึงนิพพาน

^{๑๔๐}สำลี รักสุทธี, ฌณาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน, หน้า ๒๑๖.

^{๑๔๑}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๑๐๓๒.

^{๑๔๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๑.